

Louise O. Vasvári

Stony Brook University

Problémás nyelvi nem a nem nélküli magyar nyelvben

Az, hogy a magyar nyelvészeti szempontból nem nélküli nyelv lenne, viszonyítás kérdése, hiszen minden nyelvnek, még ha nincs is bennük nyelvtani nem vagy névmási nem, megvannak a maga nyelvi eszközei arra, hogy nemeket fejezzenek ki. Arra törekszem, hogy bemutassam, a magyar nyelv ebből a szempontból korántsem kivételes, és ha van valami különleges a nemek nyelvi problémáját illetően a magyarban, akkor az éppen az, hogy ez a probléma sokkal bonyolultabb, mint a nyíltan nyelvi (grammatikai) nemekkel operáló nyelvek esetében. A magyar nyelv, hasonlóan a többi nyelvhez, melyben nincsenek nyelvtani nemek, képes arra, hogy szexista társadalmi előfeltevéseket fejezzen ki, és ehhez számtalan eszköz áll a rendelkezésére, mint például a lexikai nem, az általános jelentésű hímnemű főnevek, a társadalmi nem, a szókapcsolatbeli megkötések, a nők szemantikai lekicsinylése, a névviselési konvenciók, megszólítási rendszerek, idiomatikus kifejezések, szólások és obszcén kifejezések. Azt szeretném bemutatni, hogy feminista szempontból nézve mind a nyelvtani nemekkel nyíltan operáló nyelvek, mind pedig azok a nyelvek, melyek, a magyarhoz hasonlóan, a nemekkel kapcsolatos rejtettebb jellegű aszimmetriákat működtetnek, egyaránt azt mutatják, hogy a nyelvek hagyományos kulturális elvárásokat reprezentálnak, bizonyítva, hogy a nyelvi nem vizsgálata feminista ügy.

Nagyon sok úgynevezett „nem nélküli” [genderless] nyelv található a világ minden táján és a legkülönbözőbb nyelvcsaládokban, mint például az uráliban (a magyar, a finn és az észti), a törökben, vagy a sino-tibetiben (például a kínai). Ezekben a nyelvekben nincsenek nyelvtani nemek a névszói rendszerben, és a személyes névmások sem különülnek el nemek szerint. A nemek nyelvi kifejezésének nyíltsága részben az adott nyelv tipológiai hovatartozásától függ. A toldalékokban gazdag, agglutináló nyelvek, mint amilyen a magyar és a finn is, a toldalékok használata során kerülnek a redundanciát, és nagyon behatárolt nyelvtani lehetőségeket kínálnak –

kizárólag a női képzőket – a nem nyelvi kifejezésére, és még ez a lehetőség is inkább csak a magyarra jellemző, mint a finnre. A nyelvtani nem nélküli nyelvek beszélői gyakran azt hiszik, hogy a nyelvük nemsemleges, de a nyelvi (grammatikai) nem hiánya nem egy nemsemlegesebb társadalom kifejeződése. Jól bizonyítják ezt azok a tanulmányok is, melyek a *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men* (Hellinger & Bussman 2001-2003) című nagyszabású könyvsorozat első három kötetében jelentek meg a török (Braun 2001), a finn (Engelberg 2002), a kínai (Zhang 2002) és a japán nyelvről (Shibamoto-Smith 2003). Jó egy évtizeddel az első kötetek megjelenése után nemsokára megjelenik a negyedik kötet is, amibe a magyar nyelvről én írtam (Vasvari 2014). Jelen tanulmány a kötetbe írt cikkemnek az átirata, amit a magyar anyanyelvű olvasók igényeihez igazítottam, és számos további példát illesztettem bele a szóképzéssel létrehozott lexikai nemről, valamint egy rövidebb összehasonlító elemzést arról, hogy hasonló problémák miként jelentkeznek a nyelvtani nemmel bíró európai nyelvekben.¹

Kétnemű [epicene] névmási nem a magyarban

Az a tény, hogy a magyar nyelv névmási rendszerében nincsenek nyelvtani nemek, nyelvészetileg sokkal fontosabb, mint az, hogy nincs benne úgynevezett „semleges nemű” vagy harmadik személyű névmási nem, azaz, hogy a harmadik személyű személyt jelentő főnevek lexikai neméből nem következnek nemmel ellátott [gendered] anaforikus névmások, mint amilyen például az angolban a *he* és a *she*. Helyettük a magyar változtatás nélkül az *őt* használja egyes számban, és az *őket* a többesben. Ennek ellenére mind a laikusok, mind a nyelvészek általában véve túlzott figyelmet fordítottak arra, hogy a magyarból hiányzik a nemmel ellátott személyes névmás, holott a változatlan alakú névmások, legalábbis többes számban, egyáltalán nem szokatlanok a nyelvekben. Bármelyik típushoz is tartozzanak ezek a nyelvek, sokukban a többes számú névmás vagy szintén kétnemű, mint az angolban a *they*, vagy kötelezően hímnemű minden olyan esetben, ha a főnevek közül, melyekre vonatkozik, egyetlenegy is hímnemű, mint a következő vicces francia példában is: *trois cents femmes et un chat/ camion sont arrivés*, azaz „megérkezett [hímnemben] háromszáz nő és egy kandúr / kamion”, ahol a „megérkezettek” a hímnemű, többes számú *ils* névmással kell utalni. A

¹ Lást erről (Vasvari 2011), ami további kitekintést ad a nyelvtani nem történeti gyökereiről. Szintén hasznos (Lehečková 2003), ahol a szerző hat nyelv nemi kategóriáit vizsgálja, ahol a grammatikai nem szempontjából a leginkább explicit a cseh nyelv, a legsemlegesebb pedig a finn. Igaz, a szerző a magyar nyelv sajátosságait nem tárgyalja.

példamondat jól szemlélteti, hogy a nyelvtani nemmel bíró nyelvekben a nők alsóbbrendűek nemcsak a hímnemű állatokhoz, hanem a hímnemű élettelen dolgokhoz képest is.² A pusztán ténynél, hogy a magyarban nincsen nemmel ellátott harmadik személyű névmás, sokkal érdekesebb az, hogy ez a névmás olyan mértékben érzéketlen a nemekre, hogy sok, angolul jól tudó magyar összekeveri a nemekkel ellátott névmásokat az angolban, és közülük sokszor a jelölt nőnemű változatot, a *she*-t használja mindkét nemre. Ugyanakkor Irmen és Knoll (1999) azt állítják, hogy a finnek még ha jól beszélnek németül, akkor is mindig a hímnemű névmást használják.

Míg a magyarnak megvan az az előnye, hogy a kétnemű *ő* révén nem lehet benne előíró szerepű és általános jelentésű hímnemű személyes névmás, úgy, mint ahogy az angolban például a *he*, *any* vagy *someone* és hasonló szavak hímnemet írnak elő, ez másfelől azt is jelenti, hogy benne a fordítva megnevezést [inverted appellation] nem lehet a nemi szerepeknek az uralkodó normákkal ütköző dekonstrukciójára felhasználni, mint ahogy példának okéért a német melegek használják a *sie*-t [a nőnemű személyes névmást] egy másik férfi megnevezésére (Bunzl 2000). Harmadik személyű személyes névmásokat fordítani magyarra és magyarból szintén problematikus, de míg ha a nemek szempontjából kevésbé explicit magyarra fordítunk, akkor a fordító stilisztikai problémákkal szembesül, addig a nemek szempontjából explicitebb célnyelvre fordítás esetén a fordítónak a forrásszövegben lévő referenciákat nemi szempontból is értelmeznie kell, és nemmel ellátnia őket. Az első esetre Kegyes (2008: 76) érdekes példát említ, az ismeretterjesztő amerikai könyv, a *He Says, She Says* címét, amit nem lehet úgy lefordítani, hogy **Ő mondja, ő mondja*, hanem ki kell bővíteni *A férfi ezt mondja, a nő meg azt mondja* változattá, ami óhatatlanul olyan plusz ellentétes jelentést visz a címbe, ami az eredetiben csak burkoltan volt meg. Másfelől viszont, Gerevich András magyar költő állíthatta azt, hogy a nem nélküli magyar *ő* tette lehetővé a számára, hogy játékos kétértelműséggel írjon (ld. „lehet verseket harmadik személyben írni úgy, hogy nem kell elárulni a szerelmesek nemét”)³, bár amikor a homoerotikus szerelmes verseit angolra fordították, George Szirtesnek, a fordítónak, meg kellett kérnie őt, hogy fejtse ki, mit takar nála néhány harmadik személyű névmás (vö. még Vasvári 2006:7).

A nyelvi ideológia szempontjából fontos történeti anekdota a magyar harmadik személyű névmásokról, hogy az 1790 és 1820 között végbement nyelvújítás idején voltak olyan újítók, akik szerettek volna megteremtteni egy

² A névmások körüli gender-zűrzavar összehasonlításához és további eseteihez lásd például a tényt, hogy a németben a *Sie*, „maga, ön” és az olaszban a *Lei*, „maga, ön” alaktanilag nőneműek.

³ Gerevich András személyes közlése.

nőnemű harmadik személyű személyes névmást, hogy így pótolják azt, amiről úgy érezték, hogy a magyar nyelvnek fogyatékossága a némettel szemben. Kazinczy Ferenc az előterjesztést, melynek célja a magyar nyelvnek az európai minták szintjére „emelése”, a nyelv *nőstényítésének* nevezte. Kazinczytól nem idegen a nyelvi rendszerbe való beavatkozás gondolata sem: a nyugati nyelvek, elsősorban is a német bővületében élve nem emel szót az ellen az ötlet ellen, hogy a magyarba bevezessenek a nemeket, kiküszöbölve nyelvünkben ezt a nagy „hiányosságot”. De amikor ennek megvalósításával, a „nőstényítéssel” találkozik, visszakozik, s ettől kezdve a neológia újabb túlkapásai ellen is hadakozik (Dömötör 2006, Kiss 2009). Japán modernizációja során, ami egy teljes évszázaddal később volt, mint a magyar nyelvújítás, lényegében ugyanezek az érvek bukkantak fel azt alátámasztandó, hogy miért is lenne szükség egy nemmel ellátott harmadik személyű névmás bevezetésére, aminek a hiányát a kulturális elmaradottság egyik jelének is tekintették; a finnben pedig először 1945-ben javasolták, sikertelenül, hogy a nem nélküli *bön*-t tartsák meg hímneműként, és mellé hozzanak létre egy nőnemű névmást is, a *ben*-t (Inoue 2002:397, Tainio 2006).

A nem és a nemmel ellátott mentális szótár szemantikája

A magyar nyelvben, hasonlóan más finnugor nyelvekhez, nem fejlődött ki nyelvtani nem az indoeurópai nyelvekkel való areális hatások nyomán, de a derivációs morfológia révén vannak benne korlátozott női gender-megjelölések [gender markings], köszönhetően mind a tudatos nyelvtervezésnek, mind pedig a német és más európai nyelvek öntudatlan utánzásának (ezek tárgyalását lásd lejjebb, a „foglalkozásnevek” résznél). Mivel a magyarban nincsen nyelvtani nem, és a nemet csak szemantikai kategóriaként lehet kifejezni, ezért a magyarban nem beszélhetünk hímnemről és nőnemről [masculine and feminine gender], hanem csak férfi és női lexikai nemről [male and female lexical gender]. A lexikai nem egy nyelvnek inkább a szókészletére, mintsem a nyelvtanára vonatkozik, a nem-nyelvi jellegű [non-linguistic] férfi vagy női mivolta, ahogy az kódolódik az egyes főneveknek – mint amilyen a *hím* és *nőstény*, *férfi* és *nő* – a szótári jelentésében, vagy egy-egy toldalék hozzáadása révén, mint azt a *herceg*–*hercegnő* példája mutatja (Motschenbacher, 2010:65). A magyarban a hímnem [the masculine] az általános jelentésű [generic] és kognitív nem, és ez egy olyan rendszer, amelybe a nők rendszerint úgy vannak belekódolva, mint a férfiak részei, mivel a férfi a jelöletlen nem, és ezért az úgynevezett általános jelentésű referenciális főneveket nem lehet megkülönböztetni a férfialakjuktól [male form], és nincsenek morfológiailag képzett férfialakok

sem, miközben minden személyt jelentő női főnévet [all female personal nouns] ebből az úgynevezett általános jelentésű hímnemből [generic masculine] képeznek meg (vö. Pete 2000, Laakso 2005, Nagy és Patti 2006, Kegyes 2007, Huszár 2011, Horváth 2011, Vasvári 2011).

A lexikai nemnek még a nyelvtani nemmel bíró nyelvek esetében is kitüntetett fontossága van a szótár strukturálásában, amikor a nemi különbség biológiailag vagy kulturálisan szembetűnő, és ilyen esetekre a magyar nyelvnek is van néhány nemmel ellátott szótári gyökérszava, melyek segítségével különleges fontossággal ruházhat fel szexuálisan vagy kulturálisan szembetűnő különbségeket, mint amilyenek például a bizonyos állapotokkal kapcsolatos kifejezései (*csődör* – *kanca*), vagy a hím- és nőnemű emberek leírására szolgáló kifejezései, vagy akár a rokonsági viszonyok leírására szolgáló, nemmel ellátott terminológiája, mely a vérrokonokra, a házasság útján szerzett rokonokra és a keresztszülőkre vonatkozó szokásos kifejezéseket foglalja magában. Ugyanakkor még ezekben a párokban is vannak nemi aszimmetriák, mint például a *férj-feleség*ben, ahol az utóbbi szó szerint „fele-ség”-et jelent, és ahol a férj a feleségére *feleségem*-ként hivatkozik, de a feleség, ha régimódi, a férjét *uramnak* hívja. Szintén szokatlan vonása a magyar nyelvnek, hogy nemmel ellátott igék vannak benne a házasságkötésre, így bár egy pár *összeházasodik*, de közülük a nő *férjhez megy*, a férfi pedig *feleségül veszi* őt. A magyarban eredetileg nem volt külön, nemmel ellátott kifejezés a „fiútestvérre” és a „lánytestvérre”, de létezik a fiatalabb fiútestvért jelölő *öcs*, az idősebb fiútestvért és az oldalági idősebb férfirokont jelölő *báty*, a fiatalabb lánytestvért jelölő *húg* és az idősebb lánytestvért (valamint másodlagosan a női ápolót és az apácát) jelölő *nővér*, melyek mind kizárólag birtokos személyjelekkel használatosak. A *testvér* szó viszonylag későn alakult ki, először 1650-ben dokumentálták, ahol is eredetileg „vérrokont” jelentett (ld. „test-vér”), és csak később szűkölt le a bármilyen nemű testvér jelentésére, úgy, hogy a nemmel ellátott kifejezések, a „fiútestvér” és a „lánytestvér” csakis jelölt kontextusban fordultak elő. A 19. század elején végbement nyelvújítás során képezték meg a nemmel ellátott *fiúvér* és *leányvér* alakokat, de az utóbbi nem vált be, manapság pedig a *két fiúvér* még mindig „két fiútestvért” jelent, noha némiképp archaikus kicsengése van, ugyanakkor ha „három lánytestvérről” akarunk beszélni, mint mondjuk a Csehov-dráma címének fordításakor, akkor arra a *három nővér* kifejezés az egyetlen frappáns lehetőségünk. A *testvér*hez hasonlóan az *unoka* is rendszerint változatlan alakú, bár a nagyobb pontosság kedvéért használhatóak a *fiúunoka* és *leányunoka* alakok. A *gyerek* elméletileg nem nélküli [ungendered], de mégis hordoz némi férfikonnotációt a jelentésszűkítés révén, hiszen ha vidéken valaki azt kérdezi, hogy *Hány gyereke*

van?, könnyen lehet, hogy azt a választ kapja, hogy *Két gyerek és egy lány*. Hasonlóképp, az *ifjú* mindig hímnemű [male], míg a fiatal nő *ifjú lány*.

A nemesi címekben nincsenek nemmel ellátott szótári gyökérszavak, mint amilyen az angolban a *king* és a *queen*, hanem helyette a –nő utótagot illesztjük a férfialakokhoz, mint például a *király-királynő* és a *bárá-bárárnő* esetén, ami valószínűleg annak a német –in képzőnek az adaptációja, ami a *Königin*-ben is megvan. Kálmán László (2013) amellett érvel, hogy a női foglalkozásnevek a magyarban talán az ilyen címekből alakultak ki, mint amilyen a *királynő* is, és Kálmán a *színésznő* és a *takarítónő* szavak első előfordulásait a 19. századig követi vissza, de azt feltételezi, hogy ezek még ennél is régebbiek.⁴

A magyarban van néhány férfi és női alakpár, amelyek olyan hím- és nőnemű latin eredetű főnévi párokból erednek, melyeknek nemmel ellátott toldalékuk van, de ezek a toldalékok a magyarban nem produktívak, és ezért ezek a szavak külön szótári főnévi alakoknak számítanak. Ilyenek például a *novícius-novícia*, a *komikus-komika*, a *patrónus-patróna*, a *medikus-medika*, vagy a *doktorandusz-doktoranda*, bár az utóbbi pár női tagja csak újabban kezdett elterjedni, továbbá a *medika* gyakran fordul elő sztereotip szexista szókapcsolatban, mint például *csinos kis medika*. Gender-aszimmetria van a lekicsinylő *bisztérika* szóban is, aminek nincsen férfi **bisztérikus* megfelelője, miközben a rangos *akadémikus* megnevezésnek meg női **akademika* megfelelője nincs. Ezek a latin eredetű szavak kellőképp idegen hangzásúak a magyarban ahhoz, hogy a következő vicc alapjául szolgálhassanak: – *Mi a különbség a patikus és a medikus között? – A patikus nem csinálja ugyanazt a patikával, mint a medikus a medikával*. Van néhány angol eredetű szópár is, mint amilyen a *steward-stewardess* (amit néha *sztevardesz*-nek írnak), melyek közül a pár női tagját jóval gyakrabban használják, és rendszerint gender-specifikus szókapcsolatokban, mint például *csinos volt a sztevardesz kisasszony*.

Mint arról már szó esett, a férfi szótári főneveknek két referáló funkciójuk is van, azaz vonatkozhatnak kizárólag férfiakra, de állhatnak általános jelentésben is, és ez utóbbi szerepre csakis a férfialakok képesek. A személyt jelölő főnevek, a foglalkozásneveket leszámítva, legtöbbször nemsemlegesek, bár, mint azt nemsokára kifejttem, mindig kisebb-nagyobb „férfi”konnotációjuk is van: ilyen például a *tanú*, a *polgár*, a *jelölt*, vagy a *látogató*. Ha a nemi különbség fontossá válik, mint mondjuk például szobatárs keresésekor, akkor a hirdetésben azt olvashatjuk: *lány szobatársat keresünk*. A

⁴ *A magyarban a királynő szónak még az a különlegessége is van, hogy noha az uralkodót jelenti, miközben a királyné ‘a király hitvese,’ de az első alig létezik a nyelvhasználatban, mivel az uralkodó királynőket, az Anjou-házi Máriát és a Habsburg Mária Teréziát kortársai latinul Rex Hungariae-nek, királynak nevezték.*

barát és a *barátnő* azon kevés személyt jelölő főnév közé tartozik, melyek nem foglalkozásnevek, de van gyakran használatos női változatuk is. Ez a szó pár komoly, nemmel kapcsolatos kommunikációs problémákat rejt magában, hiszen egy férfi nem mutathatja be nőnemű barátját úgy, hogy *ő a barátnőm*, anélkül, hogy a hallgatóság ne feltételezné, hogy a kapcsolatuk szerelmi, erotikus jellegű. Ezért a férfi, hogy eloszlassa a szóban kódolt kétértelműséget, a hivatkozott személy női neméhez elvileg nem passzoló alakot kell használjon, a pseudo-általános jelentésű hímnemű *barátot*, és valami olyasmit mondania, hogy *ez itt egy jóbarátom / kedves barátom*, ráadásként hozzáadva egy melléknévi kvalifikátort.

A társadalmi vagy rejtett nem a lexikai nemnek egy nem-nyelvi (grammatikai eszközökben nem elkülönült) alkategóriája, ahol is azokat a személyt jelölő főneveket, melyek nyelvi szempontból nem nélküliek, férfiként vagy nőként értelmezünk bizonyos történeti és sztereotipizált kulturális és társadalmi előfeltevések alapján, mely előfeltevések a nőknek és férfiaknak a társadalomban betöltött szerepéről szólnak. Néhány szótári egység, mint például az angolban a *president* [elnök] vagy a *nurse* [ápoló/nővér], nagyon merev ebből a szempontból, míg mások, mint a *doctor* [orvos] vagy a *teacher* [tanár] viszonylag gyorsan nemsemlegesebbé váltak (Motschenbacher 2010:87). Noha Magyarországon az orvosoknak majdnem a fele nő, a nem nélküli *orvos* és *doktor* szavak élveznek előnyt mind jelöletlen kontextusban, mind pedig, ironikus módon, olyan szövegkörnyezetben, ahol a kontextust túldeterminálnak érzékeljük, mint például azokban az esetekben, melyekre nemsokára kitérek. A rangos specialistákat jelölő foglalkozásneveknek, mint amilyen például az onkológus, rendszerint nincsen női párjuk, bár az interneten találtam példát az *onkológus asszonyra* (így, különírással), de ez egy franciából fordított cikk volt, ami Michele Delaunay politikusról szólt. A *sebészasszony* kifejezés szintén fordítás, Alain Thierry *La chirurgienne* regényének címéé. De épp nemrégiben hallottam a *nőgyógyász asszony* kifejezést egy csak magyarul beszélő nő szájából, amikor dicsérően hivatkozott egy konkrét szakorvosra, de az *engem sebész nő műtött a baleset után* kifejezést is, olyan helyzetben, amikor a konkrét személy nem került megnevezésre.

A török nyelv kapcsán mutatta ki Braun (1997:190-192, 2001), hogy a beszélők nemcsak azokat a kifejezéseket tekintik elsősorban többséggel férfineműnek, amelyek történetileg a férfiak területéhez tartoztak. Az olyan kifejezésekről is, mint az *utazó*, a *személy* és a *valaki*, a hallgatóság 68-78 százaléka azt feltételezi, hogy férfiakra vonatkoznak. Hasonló eredményre jutott Engelberg (2002:122) is a finn nyelv általános jelentésű kifejezéseinek férfi konnotációi kapcsán. Egy magyar nyelvű tanulmányban Tóth (2005) szintén azt találta, hogy 70 százalékát az olyan semleges kifejezéseknek, mint

páciens, néző, vendég, a beszélők férfineműnek érzékelik, de a százalékos arány attól függően változik, hogy milyen nemű a megkérdezett fél: a férfiak 87 százaléka, a nőknek pedig 64 százaléka érzékelték így. Hasonló eredménnyel zárult számtalan további gender-asszociációs felmérés, amiket a társadalmi szerepekre és foglalkozásokra vonatkozó kifejezések körében folytattak, nyelvtani nemmel bíró és azt nem ismerő nyelvek körében egyaránt (például Hellinger 1990: 105-115, Heise 2000, Irmen & Kurovskaja 2010, Hellinger & Bussmann 2002:10). Míg a személyt jelölő semleges főnevekkel társított férfi konnotációkról néhány esetben elmondható, hogy azt tükrözik, hogy a referenciacsoportokban eredetileg férfiak domináltak, ezeknek a konnotációknak a makacs fennmaradása csakis azzal magyarázható, hogy a férfi nemet azonosítják az emberiség egészével, és ennek megfelelően a társalgás során szóba kerülő emberekről, állatokról, sőt, még a plüssállatokról is azt feltételezik, hogy hímneműek, egészen addig, amíg nincsen egyértelmű jele az ellenkezőjének. Kennyson és Trofe (2003) azt feltételezik, hogy egy adott szó gender-sztereotípiájának ereje valószínűleg a szóval társított szótári információk részeként reprezentálódik a nyelvhasználó memóriájában, együtt a kiejtésével és a jelentésével. Mivel a nyelvek között nincs jelentős statisztikai különbség abból a szempontból, hogy mennyire hajlamosak gender-asszociációkat kötni szótári elemekhez, ezért valószínű, hogy a beszélők nemmel ellátott mentális szótárai, legyen szó nyelvtani nemmel bíró nyelveknek vagy az azt nem ismerő nyelveknek a beszélőiről, lényegében ugyanolyan mértékű férfiközpontúságot mutatnak, azzal a kitételrel, hogy a csak szótári nemet ismerő nyelveknek a rejtettebb gender-konnotációi sokkal alattomosabban tudnak működni.⁵

A hímnemű általános jelentésű szavak átfogóbb problematikájához kapcsolódik a személy-mivolt tulajdonításakor megfigyelhető férfiközpontú, a-férfi-a-norma típusú előítéleteknek a problematikája, amit Hellinger és Bierbach (1993:3) a MAN („ember, férfi”) szó nagybetűs írásmódjával érzékeltet, és aminek nyomán én itt a magyar megfelelőjét, az EMBER-t fogom használni (vö. [Braun 1997] a finn nyelvről). A magyar az EMBER szótári főnevet pszeudo-általános jelentésűként használja, aminek

⁵ Az általános jelentésű főnevek mindent átható férfi-konnotációjára a következő történet a legjobb példa, mely az 1970-es évek óta viccként és találós kérdésként közzéjön: *Egy férfi és a fia balesetet szenvedtek, és a férfi azonnal meghalt, de a fia túlélte. Beviszik a fiút kórházba, de a sebész, amikor belép a sürgősségi részlegre, és egy pillantást vet rá, azt mondja: „Nem operálhatom meg ezt a fiút, mert ő a fiam.”* A tény, hogy az emberek zavarba jönnek a történettől, és olyan magyarázatokkal jönnek, miszerint a sebész pap lehetett, vagy hogy a fiúnak két meleg férfi volt az apja, jól mutatja, hogy a kognitív keretük nem engedi meg, hogy egy nő, azaz a fiú anyja lehessen a sebész. Noha a vicc eredeti nyelve az angol, de ugyanilyen jól működik a nyelvtani nemet ismerő franciában is, a *docteur* vagy a *médecin* általános jelentésű hímnemű szavakkal, vagy a magyarban az *orvos*sal, *sebész*szel, *műtő*ssel.

ugyanakkor erős gender-töltete is van. Időnként nyíltan leszűkül a jelentése a férfinemre, máskor viszont emberi prototípust jelöl, és az utóbbi esetben legtöbbször sajátos szókapcsolatbeli megkötésekkel jár együtt: *neandervölgyi ember*, *ősember*, *átlagember*, *emberi test* és *emberré válás*. Az *ember* a foglalkozásnevek egyik tagjaként is használatos: *üzletember* (ami mellé ma már felsorakozott az *üzletasszony*), *tudományos ember*. Míg például a *szakember* kifejezés elvileg mindkét nemre vonatkozhat, ha rákeresünk a Google-ban a kifejezésre, akkor az összes képi találat férfiakat ad ki, a szöveges találatok esetén pedig az első ötven közül egy kivételével mindegyik férfi. Mind a pozitív kicsengésű *nagydarab ember*, mind pedig a negatív *gazember* csakis férfi lehet, és szintén csakis férfiakra vonatkozhatnak az *ember* különféle életszakaszai, a *fiatalember*, az *özyegyember*, az *öregember*; a *megemberesedik* pedig azt jelenti, hogy „férfivá válik”, és nem azt, hogy „emberi lényvé válik”. Két, nemmel ellátott kifejezés is származik az *ember* szóból. Az egyik a *jámbor*, a *jó* és az *ember* szavak összekapcsolása révén, ami eredetileg „rendes embert” jelentett, ma pedig valakit, aki „egyszerű, gyanútlan, jóindulatú”; a másik a *néember*, ami a *nő* és az *ember* szavak összetételéből jött létre, és eredetileg „felnőtt nőt” jelentett, de azóta némiképp archaikus kicsengésű lett, és a jelentése leszűkülte és pejoratívvá vált.⁶

A *magyar ember* kifejezés mélyen gyökerező férfijellege nem független attól a nemzeti sztereotípiától, melyet egy felmérés során a megkérdezett magyarok 13,7 százaléka is érzett, amikor azt válaszolta, hogy egy tipikus magyarnak bajsza van, és ezek a példák mind a nemzet azon szimbolikus férfiasításának [male gendering] a részei, melynek révén a 19. században a nagy és bozontos bajusz a férfiasság és a patriotizmus jelképévé tudott válni, ahogy a dohányzás is, és ahol mind a bajuszviselés, mind a dohányzás átszelte az osztályhatárokat, de kizárta a nőket (Laakso 2005:95-97, Lafferton 2008, Maxwell 2008, 2012). Ebből a szempontból megjegyzésre érdemes az a közmondás is, mely egyszerre hirdeti a hazaszeretetet és a férfias értékeket: „Magyar ember bajsza, mint a magyar bika szarva, fölfelé áll, nem lekonyul”.

Az EMBER másik használati köre azzal kapcsolatos, hogy a magyarban két módja is van annak, hogy személytelenséget fejezzünk ki, egyrészt a harmadik személyű többes számmal (*azt mondják, hogy*), másrészt az *ember* szóval, mint például *az ember nem gondolná, hogy*. Az utóbbi az EMBER grammatizált formája, valószínűleg európai hatásra jött létre, és az

⁶ Összehasonlításképpen, a nyelvtani nemet ismerő spanyolban is így működik az HOMBRE, hiszen, mint azt Giorgio Perrissinotto (1983) kimutatta, a mexikói alkotmányból kivett mondatot, mely szerint *Todo hombre tiene derecho de entrar en la República y salir de ella*, azaz „Minden embernek [hombre] joga van ki- és belépni a Köztársaságba”, az adatközlők hetven százaléka úgy értelmezte, hogy csakis férfiakra vonatkozik, azaz pontosan ugyanannyi százalékkuk, mint Tóth Edina (2005) magyar nyelvet vizsgáló tanulmányában is.

angol határozatlan névmás, a *one* értelmében használatos, mint ahogy a német is egyszerre használja a nagybetűs *Mannt* főnévként, a kisbetűs *mann* szót pedig *one*-ként, vagy ahogy a franciában az *homme* az „ember”, az *on* pedig, ami az „embert” jelentő latin *homo*-ból ered, a franciában a „one” megfelelője. Ezzel szemben az *ember* etimológiailag a finnugor *em-* és *-ber* szavakból ered, ahol az előbbi jelentése „nő” volt (ahogy ez ma is megvan az *eme*, *emse* szavakban, ld. „fiatal koca”, és régi magyar *Emese* névben), az utóbbié pedig „férfi”, azaz az *ember* eredetileg „nő-férfit” jelentett. Az EMBER-nek mind a „férfi” jelentése, mind pedig az, hogy személytelenséget tud kifejezni, valószínűleg az indoeurópai nyelvek areális hatására jött létre (Berndt & Motoki 2010).

Mivel, mint arról már szó volt, a magyarban a hímnemű szótári főnevek általános jelentésű, embert jelentő főnevekként is funkcionálhatnak, ezért érdemes szemügyre venni azt a kevés „nőt” felidéző általános jelentésű szót, ami van. Ezek olyan szavak, melyeknek negatív sztereotip konnotációjuk van, mint amilyen például a *locsifecsi*, *plettykafészek*, vagy az alacsony presztízsű női foglalkozásokat jelölő szavak. Van közöttük néhány alapszó, mint amilyen a *dajka* és a *dúla*, de a „nőt” felidéző általános jelentésű főnevek szinte mindegyike összetett szó, melyeknek a második tagja *-nő*, még akkor is, ha az első tag önmagában nem használatos általános jelentésű főnévként, mint például a *fejőnő* vagy a *mosónő* esetében, ahol nincs olyan, hogy **fejő* vagy **mosó*, és ilyen a *takarítónő*, a *bejárónő* és a *háztisztító[nő]* is. Létezik még a használatból kikopott *fehérnép* „nőnemű ember” és a *fehércseléd* „női szolgáló” jelentésben, bár ez utóbbi esetében a *cseléd*, ami eredetileg nem nélküli volt, ma már önmagában is „nő” a konnotációja.

Manapság előfordul, hogy apróhirdetésekből, azért, hogy elkerüljék az alacsony presztízsű foglalkozások nőneműsítését, *üzemi takarítót* keresnek, vagy teljességgel kiiktatják a főnevet azzal, hogy azt írják, *takarítói állást kínálunk*, vagy még terjengősebben *tisztaságért felelős munkatársat keresünk*, esetleg *keresünk takarító munkaerő munkatársakat*. Ugyanakkor külföldi szállodai takarító munkákra mindig *szobalányt* keresnek, ha pedig kifejezetten férfit akarnak, akkor *férfi takarító állást* hirdetnek, és a férfi, aki ilyen állást keres, úgy hirdeti magát, mint aki *takarítóember*. Az apróhirdetések körülményes konstrukciói ellenére az általános jelentésű női szó itt a *takarítónő*, ami viszont felveti a kérdést, hogy vajon van-e *takarítóférfi*? A válasz az, hogy csakis akkor, ha különírjuk, azaz *takarító férfiként*, ami nem foglalkozásnevet jelöl, hanem „férfit, aki takarít”. Egy cikkben is ebben a jelentésben szerepelt a kifejezés. A cikk egy amerikai egyetemi kutatásra hivatkozott, ami azt vizsgálta, hogy a férfiak, akik takarítanak, több szexre számíthatnak a kevésbé stresszes feleségüktől, és a cikket egy jóképű, kicsit talán sztereotipikusan homoszexuálisnak is látszó férfi képpel illusztrálták,

aki a kezében tartott rózsaszínű dezodoros flakonból éppen kinyom egy kevés folyadékot („A takarító férfiak teljesebb szexuális életre számíthatnak”, *Fókuszbanano.hozzáférés* 2014.05.17.).

A *nővér* vagy az *ápolónő* megfelelőjeként egy férfire mondhatjuk azt, hogy *ápoló* vagy *férfi ápoló*, de azt már nem, hogy *ápoló férfi*, mert az már olyan férfit jelentene, aki ápol. Ugyanerre hajaznak a férfi ápolóra vonatkozó „humoros” gender-jelölések is, a *bajszos nővér* vagy a *Peti nővér*. Az óvónő párjaként nem létezik az **óvó[férfi]* vagy az **óvóember*, és az *óvóbácsi* is félig-meddig bizalmas kifejezésként fogadható el inkább. Mindkét nembelieket lehet jelölni a jóval elegánsabb *óvópedagógus* szóval, bár a kifejezést egyes számban sokkal gyakrabban használják férfiakra, mint nőkre, többes számban pedig a foglalkozás egészére utalnak vele. Az idegen nyelvből kölcsönzött általános jelentésű nőt jelölő főnévre, a *bébiszitterre* ugyanakkor van „semleges” terminus, a *gyermekfelügyelő*.

A magyar nyelvnek lényegében ugyanolyan típusú szótárbeli hézagai és szókapcsolatbeli megkötései vannak, mint más nyelveknek. Így például a *könnyű nő[cske]* inkább laza erkölcsű, mintsem súlyát tekintve könnyű, és nincsen neki megfelelő **könnyű férfi*, ugyanakkor ha a *tisztességes* szót a nőre értjük, akkor az az illető erkölcsére vonatkozik, míg ha férfire, akkor inkább arra, hogy hogyan intézi az üzleti ügyeit. Hasonlóképp, a *nyilvános* kifejezés nő esetében azt jelenti, hogy az illető prostituált, míg férfi esetén azt, hogy közhivatala van (ami tökéletesen megegyezik azzal, ahogy mondjuk a nyelvtani nemet nem ismerő török nyelv használja, csakis nőkre értve, a „szerény, szűzies, tiszteletreméltó” jelentésű *nameslu* szót, vagy ahogy a spanyol a *mujer ligera*, *mujer pública* és *hombre público* kifejezéseket). Ide tartozik a *karrierista* kifejezés is, ami nőre értve negatív kicsengésű, míg férfira értve pozitív, ami jól látszik például a *férfiak nem szeretik a karrierista nőket* kontra *jobban bejön a nőeknek a karrierista férfi* mondatokban. Hasonlóképp, ahogy sok más nyelvben is, úgy a magyarban sincs férfi megfelelője a *dolgozó nőnek*, női megfelelője pedig a *családapának*, és míg az *özvegy* szó a nem szempontjából jelöletlen, addig a *szalmaözvegy* csakis férfi lehet, a *vígözvegy* pedig nő, továbbá csakis nő lehet valakinek az *özvegye*. Kegyes (2004), aki azt tárgyalta, hogy a gender-sztereotípiák hogyan erősödnek fel formális szókapcsolatokban, vizsgálta a *szőke nő* és a *szőke asszony* szókapcsolatok különbségének fontosságát is az irodalomban, míg a *szőke férfi* szókapcsolat sztereotípiaként nem értelmezhető, csak úgy, mint jelzős szerkezet. Hozzátenném, hogy a *szőke nő* egyben a szőke nős viccek szőkéje is, míg a *szőke asszony* inkább a folklór hagyományban jelentős figura, mint például a *van egy szőke asszony, fehér, mint a rózsá / Annak az asszonynak halálos a csókjá* nótában, vagy Petőfi Sándor egy versében, ahol a *szőke asszony* fehér, mint a hattyú, de a sorsa fekete, mint a holló.

A magyar szólások és közmondások is hasonlóan működnek más európai nyelvekhez, de érdekes variációkkal. A magyarban az egyik leggyakoribb szólás az *azt se tudtam, fiú vagyok-e vagy lány*, ami azt fejezi ki, hogy valaki teljes mértékben össze volt zavarodva, és ez a kifejezés jól mutatja a mélyen gyökerező nyelvi és kulturális nemi kettősséget [gendered binary]. A magyar közmondások és szólások általában véve újra, meg újra a nőknek azon férfiszempontú negatív megítélését zsolozsmázzák, mely más európai nyelvekben is bevett. Ez a férfiszempont jóval gyakoribb a közmondásokban, mint a női perspektíva: *Higgy az asszonynépnek, mint az áprilisi időjárásnak; Vénlány az ősz; Hosszú haj, rövid ész; A nőnek hallgass a nevé; Lónak, asszonynak hinni nem lehet; Köszönjetekek ludak, én is asszony vagyok; Egy lúd, két asszony egész vásár; Három asszony egy vásár* (Paczolay 1991, Kegyes 2004). Pozitív közmondások a nőkről inkább a háziasszonyság és az anyaság kapcsán vannak: *Egy anya el tud tartan tíz gyermeket, de tíz gyermek nem tud eltartani egy anyát; jó asszony a háznak a koronája (de nem jó foly a ház dolga, hol asszon visel gatyát/ hol asszony úr a háznál* (Margalits 1897).

Nagy fontossággal bírnak azok a közmondások, melyek különféle variációkban arról szólnak, hogy a nőt veréssel kell megszéledíteni, mint például *A pénz számolva/ olvasva, az asszony verve jó; A dió törve, az asszony verve jó; Diófának, száárnak, asszonyembernek verve veszik hasznát*, és amik közhelynek számítanak az európai folklórban is (Vasvári 2005). Nyelvészeti szempontból külön figyelmet érdemelnek azok a szólások, melyek mindig szexuális tartalmúak, és amelyek alanyának a neme nem magától értetődő, de mégis csakis nőkre vonatkozhatnak, mint például a *viszket a talpa*, ami annyit tesz, hogy a nő készen áll a szeretkezésre (és amit ennél nyíltabban fejez ki a *viszket a puncija/picsája*, vagy az *eltört a kisbögere*, ami annyit tesz, hogy a lány elvesztette a szüzességét). A magyarban, az indoeurópai folklór hatására, a fák női szimbólumok, és ezért a következő kifejezések mind szexuális együttlétre utalnak: *megmászni a nőt; nem jó a fára hamar felhágni; hát volt nagy favágás; János fát vág; új fákat hasogatni; zöld ágra hajtogatni* (Bernáth 53).

Gazdag készlet alakult ki a huszadik század folyamán a férfi jelölésére szolgáló humoros vagy lekicsinylő kifejezésekből is. Ezek komolytalankodók és játékos hangulatúak, ugyanakkor soha nem kategorizálják a férfiakat a nemi erkölcsük vagy az életkoruk alapján: ilyen az *alake, ember, koma, pacák, pasas/pasi, pali, muki, ipse, krapek, tag, ürge, figura, kan, muksó, fickó, mannis, hapek, arc, főszer, fazon, csóka, csákó, hap[s]i, srác, pofo, személy, illető, mandró, faszi*. Ezzel ellentétben a nőkre vonatkozó kifejezések kifejezetten a nők életkorát, családi állapotát, társadalmi helyzetét és/vagy nemiségét veszik célba: ilyen a *kishölgy, fiatalasszony, menyecske, kardos menyecske* („főnökösködő, parancsolgató nő”), *szeépasszony* („szexuálisan kíváncsú felnőtt/férjzett nő”), *hölgyemény* („fiatal nő, aki úrinőnek mutatja magát, de

valójában egy szajha”) és még sok más, köztük olyanok is, amik nagyon sértőek, mint például a *két lábon járó takarítógép* vagy a *mosogatórongy*. A „prostituáltat” jelentő *kurva*, és lekicsinylő-kicsinyítő változatai, a *kurvinc* és a *kis kurva* általános jelentésű női főnevek, ezért a férfiprostituált csakis *kan kurva* (vagy esetleg *hímringyó*) lehet, vagy, ha homoszexuális, akkor *köcsög kan kurva*. Az itt említett, a szótárbeli hézagokra és szókapcsolatbeli megkötésekre felsorakoztatott példák mindegyike azt mutatja, hogy az embereket milyen módon kategorizálják, illetve annak módjait, ahogyan a nemmel ellátás és a diszkrimináció végbemegy a nemmel felruházás nyomán előálló szótári címkézés révén.

A foglalkozásnevek nőneműsítése és a nőneműsítés politikája (és annak elutasítása)

A lexikai nem csakis korlátozottan fejezhető ki a derivációs morfológia vagy a szóösszetétel által, és ez különösen így van a nőkre referáló foglalkozásnevek létrehozásakor, bár az folyamatosan változik, hogy a jelölt női szóalakok mennyire produktívak, akár a szovjet hatalomátvétel utáni, akár az 1989 utáni piacgazdaságra való áttérés korszakát nézzük. Mivel a magyarban a pseudo-általános jelentésű szavak és a férfi lexémák megegyeznek, normálesetben nincs szükség arra, hogy a férfiakat külön kifejezéssel is jelöljük, és nincsenek erre képzők sem, csak alkalmi szóösszetételek az *-emberrel* és a *-férfivel*, ritkábban a *-bácsival* (ld. *takarítóember*, *tanítóbácsi*), melyek elsősorban a nőnemű általános jelentésű szavak férfi szóalakjainak a létrehozására szolgálnak, de előfordulnak néhány rangos foglalkozás kapcsán is, mint amilyen az *államférfi*, aminek viszont nincsen női változata.⁷ Összehasonlításként érdemes szemügyre venni ugyanezt a problémát a franciában, ahol a *chancelier* a hímnemű általános jelentésű szó, de még a jobboldali *Le Figaro* sem tudta nem észrevenni a következő mondat abszurditását: *Le chancelier allemand est descendu de l'avion et en tailleur vert en escarpins roses et le Président Chirac s'est incliné pour baise-main*, azaz „a kancellár [hímnem] zöld kosztümben és rózsaszín tűsarkúban szállt le [hímnem] a gépről, és Chirac elnök lehajolt, hogy kezét csókoljon neki”.

A szótári főnevek nemmel ellátása [gendering] alapján véve aszimmetrikus módon zajlik, tekintve, hogy nincsenek produktív hímnemű [male] végződésűek. Ami a női szóösszetételeket illeti, három szóalak is van,

⁷ Vegyük észre, hogy Angela Merkel nem lehet *államférfi*, legfeljebb talán *államasszony*, bár amikor Bartos László (2013) újsáíró meg akart dicsérni őt egyik cikkében, akkor *államférfinak* hívta, idézőjelek között: *Angela Merkel, aki egy izzig-vérig „államférfi”, aki mindig bütelesen utasította el a náciizmust, ítélte el a bolokausztot.*

ami a *nő* főnévből ered. Ilyen a végződészerű [suffixoid], egy szóösszetétel utótagjaként használatos *-nő*, ami, elvben, abszolút referenciaként működik, mint az *orvosnő/doktornő, tanárnő* szavakban, ellentétben a *-nével*, ami végződésenként rokoni kapcsolatot jelez, mint például a *Kovácsné* esetében, mely szóalakot a névvelési szokásoknak szemelt részben fogom majd tárgyalni. Továbbá ilyen szóalak a *női* is, amit önálló szóként a főnév elé helyeznek, mint például a *női vadász, női esztorgályos* esetén, és amit főleg olyan foglalkozásnevekben használnak, ahol a nők ritkák, ezért például az **esztorgályosnő* szóalak nem lenne lehetséges. A *doktor* lexéma zavaró módon mindegyik lehetőséggel eljátszik, ezért míg a *doktornő* olyan orvost jelöl, aki nő, addig a *nődoktor* férfi is lehet, olyan, aki nőgyógyász, míg az illető kolléganőjét *nő[i] nőgyógyász*nak hívják. Ráadásul a *-nővel* létrehozott szóösszetétel itt nem tekinthető produktívna, mivel, mint azt fentebb láttuk, míg a *-nőt* sok, nem rangos foglalkozáshoz kifejezetten hozzá kell adni, még akkor is, ha az adott foglalkozásnévnek nincsen férfi szóalakja. Néhány szóhoz pedig abszolút referenciaként adják hozzá, míg más szavakkal már nagyon is jelölt vagy „túl politikus” szóalakot hoz létre (pl. *írónő*). Megint másokkal kifejezetten bizarr hangzást nyer (pl. *költőnő*), és sok másikkal pedig teljességgel lehetetlen használni (pl. **tolmácsnő*).

Hogy még tovább bonyolítsam a nemmel ellátott szóösszetételek kérdését, vannak olyan szavak, melyekhez nem a *-nőt*, hanem az *asszonyt* adják hozzá, és különösen így van ez a rangos foglalkozások esetén és a közvetlen megszólításokban (ld. *professzor asszony*), de időnként használják arra is, hogy így javítsanak egy-egy alacsonyabb rangú pozíció hangzásán, vagy hogy idősebb nőknek így adjanak tiszteletet (ld. *takarító asszony* a *takarítónő* helyett), és általában véve használják az idős nők tiszteletteljes leírására (ld. *parasztasszony*), vagy olyan foglalkozásokban, melyeket történetileg csakis idősebb férjezett nők tölthettek be (*bábaasszony*). Ebben a kontextusban érdemes összevetni a *szakácsnő* sztenderd szóalakot is az újabb és a viselőjének presztízst kölcsönző *séf asszony* kifejezéssel – ez utóbbit egyelőre még külön kell írni. Létezik még a *hölgy*, mellyel alkalomszerűen a *-nőt* helyettesítik, mint például a *rendőr hölgy* kifejezés esetén, ami a denotatív *rendőrnő* helyett áll, vagy ott van az *ügyintézőhölgy*, ahol is a *hölgyet* a feministák, az angol megfelelőjéhez hasonlóan, finoman lekezelő előkelősködésnek tartják (Cameron 1995:46, Loránd 2005, Dede 2005, Kegyesné 2007). Néhány alacsonyabb presztízssű foglalkozás a *-lány* utótagot használja, mint például a *traktoroslány, [ki]szolgálólány, utcalány* szavakban. A ma már idejétmúltnak számító *kisasszonyt*, ahogy a *gépírókisasszony, tanítókisasszony* és *postáskisasszony* szavakban szerepel, azokban a foglalkozásokban használják, ahol a nők először munkát vállaltak a szexmunka és a háztartási munkák körén kívül.

Néhány foglalkozásnév, de semmi esetre sem az összes, egyre inkább megengedi a női szóalakokat, de ezek végső soron mindig morfológiailag jelöltek, azért, hogy kiemeljék az adott szóalak mondatbeli szerepét, miközben továbbra is a pszeudo-hímnemű alakok használatosak az általános jelentés kiemelésére. Ezeket a női foglalkozásneveket lényegében egyesével kell megtanulni, és a nyelvi elfogadhatóságuk mértéke gyakran az adott kontextusnak, valamint az adott beszélőközösségnek a függvénye (ehhez lásd az *író* lentebb tárgyalt esetét). A foglalkozásnevek nőneműsítésének bonyolultságát jól szemlélteti az alábbi hirdetés szövege, melyben Németh Anikó divattervező hét női foglalkozást sorol fel, hogy így hangsúlyozza, hogy ő mindenféle nők számára tervez ruhákat, azaz *business women*, *traktoroslányok*, *títkárnők*, *brókernők*, *orvosok*, *országgyűlési képviselők*, és *Magyarország első miniszterelnökasszonya* számára is. Ebben az invenciózus listában, melynek célja, hogy minél többféle nőt szerepeltessen, két szóösszetétel is van a leggyakoribb és ezért jelöletlen *–nő* szócskával, egy a *–lánnyal*, amit csakis a komolytalan *traktoroslányra* utalva szoktak használni, egy pedig az *asszonnyal*, ami a rangos foglalkozásokkal, jelen esetben a nem létező női miniszterelnökkel, kapcsolatban használatos megtisztelő női szóalak. A három *–nőre* végződő denotatív szóalak közül a *títkárnőt* kötelezően nőinek kell jelölni, így különböztetve meg az állami tisztséget jelentő *títkártól*, ahol is egy társadalmi nembeli váltás történik meg, és ahol a jelöletlen szóalakot szokás használni az állami tisztség női viselőjére is; a *brókernő* pedig azért nőneműsített, mivel ez egy olyannyira szokatlan foglalkozás egy nő számára, hogy ha nem lenne külön nőiként megjelölve, akkor még egy nőket felsoroló lista közepén is férfiakra vonatkozóként értenék félre. Marad két jelöletlen szóalakunk, az *orvos* és a *képviselő*, melyek mindegyike elvben jelölt szóalakká tehető a *–nő* utótaggal, ahogy azt gyakran meg is teszik, de ebben a csak nőkből álló listában nincs „szükség” a jelöltté tételükre, és a magyar olvasó tulajdonképpen bizarrnak is találna egy listát, melynek minden egyes eleme nyelvileg nőneműsített.

Fontos hangsúlyozni, hogy a foglalkozásnevek nemmel ellátásának ugyanezen problémája kevésbé szisztematikusan jelen van a nyelvtani nemmel bíró nyelvekben is. Vegyük például azt a főcímet, mely 1983-ban jelent meg egy olasz újságban egy nőről, akit épp akkor választottak polgármesterré, és vegyük észre a nyelvtani zűrzavart (Sabatini 1985): *Elda Pucci, medico 51 anni, fanfaniana, la candidata DC a sindaco*, azaz „Elda Pucci, 51 éves orvos, Fanfani követője [nőnemben], a kereszténydemokraták jelöltje [nőnemben] lett a polgármester [hímnemben]”. Hasonlóképp, amikor 2011-ben Franciaországban meghalt a híres Dominique Desanti, a sajtónekrológok bajban voltak, hogy hogyan is sorolják fel a foglalkozásait. A Wikipédia (fr.wikipedia.org) azt írta róla: *une écrivaine française, journaliste*,

historienne, biographe et romanciere, resistente, auteur („francia író, újságíró, történész, életrajz- és regényíró, női ellenálló, szerző”), azaz hat női szóalakot, egy semlegeset (*journaliste*) és egy hímneműt (*auteur*) használt, míg a Radio France így írta le őt: *resistente et communiste, historienne, journaliste et écrivain* [női ellenálló, kommunista, történész, újságíró és író], azaz két női szóalakkal (*resistente, historienne*), két semlegessel (*journaliste, communiste*) és a hímnemű *écrivain* („író”) alakkal. Végezetül pedig azt, hogy gyakran milyen lassú vagy nem létező is a változás, nézzük meg Regina Jones példáján, aki az első női rabbi volt (és akiről a nemrégiben Groó Diana rendezte *Regina* című film is szól), aki az 1930-as évek végén megalkotta magára a *Fräulein Rabbiner* (kb. „rabbi kisasszony”) kifejezést, mivel a női szóalak, a *Frau Rabbinerin* már foglalt volt, és rabbi feleségét jelentette. Több mint hetven évvel később a baloldali francia lap a *Libération* úgy írt Delphine Horvilleur-ról, mint aki *une des deux seules rabbins en France*, azaz „egyike a mindössze két [nőnem] rabbinak [hímnem] Franciaországban”, és később *femme rabbin*-ként, azaz „női rabbiként” utalt rá (Lévy-Willard 2013).

Noha egy foglalkozásnév nőneműsítésének bevett módja a *-nő* utótag használata, mint ahogy az *eladónő* vagy a *titkárnő* esetében is, mihelyt elérkezünk a státuszt jelentő foglalkozásokhoz, máris bonyodalmak támadnak. Így például a *tanár* olyan foglalkozás, amit jó ideje mindkét nembeliek üznek, ezért a *tanárnő* feltehetően denotatív. De ha valaki megkérdezi tőlem, mi a foglalkozásom, és én azt válaszolom, hogy *tanárnő*, akkor az illető azt feltételezné, hogy középiskolában tanítok. Egyetemi oktatóként csakis azt válaszolhatom: *egyetemi tanár vagyok*. Vagy hívhatnak engem *professzornak* is, de ebben az esetben, mint arról egy volt hallgatóm beszámolt nekem, akárhányszor csak megemlítette az ő *New York-i professzorát*, a hallgatósága minden esetben azt gondolta, hogy férfiről beszél. A diákok, ha megszólítanak, *tanárnőnek* hívnak, de formálisabb helyzetekben *professzor asszonynak* (ugyanerről a problémáról a lengyelben, ami nyelvileg tobzódik a nemekben, lásd [Koniuszaniec & Błaszowska 2003:168] és [Bokale 2013:19], az oroszhoz és bolgárhoz pedig, ahol a foglalkozásnevek nemmel ellátása nem nyelvi, hanem hatalmi és presztízskérdés, lásd (Boyadzhieva 2013: 11); és lásd a franciában, ahol csak *femme professeur*, azaz „nő[i] professzor” lehetek).

A magyarban az *író* női szóalakjai főleg szimbolikus értelemben problémásak. Jól szemléltetik a nőneműsítés politikáját és az annak való ellenállást a foglalkozásnevekben. Elvben bármelyik használható az *író*, *nőíró*, *női író*, *író* kifejezések közül, és mindezeket a kifejezéseket már valamikor a múlt században is használták. Nemrégiben Lovas Nagy Anna feminista író és aktivista egy interjúban úgy hivatkozott magára, mint aki egyszerre *író* és *női szerző*, míg egy másik feminista író, Kiss Noémi úgy

nevezte meg magát, mint aki *író, két gyermek anyukája* hirdetésekben az *Ikeranya* (2011) című könyvéhez (például a Magvető 2011. Okt. 21 Facebook oldalán). Az, hogy ilyen túlkínálat van a szóváltozatokból, és hogy a *női* erős jelöltséget implikál, és ennek révén potenciálisan komolytalanságot is (vö. *női pilóta*, azaz kb. „nő, aki [véletlenül épp] pilóta”), továbbá a tény, hogy Kiss Noémi szándékoltan a nem nélküli *íróként* nevezte meg magát, azt mutatja, hogy ezek a szóalakok még nagyon bizonytalanok. Hogy még tovább bonyolítsam a dolgokat, a *költőre* ugyanakkor nem létezik a *nőköltő* vagy a *női költő*, és a *költőnő* még az *írónő*nél is bizarrabbul és potenciálisan lekezelőbb hangzik. Radics Viktória, egyike azon íróknak és kritikusoknak, akik ennek a kérdésnek külön figyelmet szenteltek, egy 2007-es meggyőző kritikájában, melyet Lovas Ildikó (2007) könyvéről írt, azokra a témákra is reflektál, melyekről csakis nők írnak, és a *nőíró*t és az *írónő*t ugyanabban a mondatban szembehelyezi egymással, mondván: „csak a férfiak el szokták felejteni, hogyan kerül a tyúk az asztalra. Nőíró ezt is tudja, írónő pedig ábrázolja. Szívestül belestül!”

Ugyanez a probléma köszön vissza Borgos Anna és Szilágyi Judit nemrégiben megjelent munkájának címében, a *Nőírók és írónők*ben. Megkérdeztem Borgos Annát, hogy mi lenne a jelentősége ennek a címválasztásnak. Hosszan idézem válaszát, mivel azt gondolom, hogy nagyon jól illusztrálja azt, hogy a „nem nélküli” magyar nyelvben legalább annyira problémás a lexikai nem, mint amennyire példának okáért a nyelvi nemet jól ismerő franciában, melynek van nemsemleges szava az *íróra*, az *écrivain*, de ahol az etimológiailag nem indokolt női *écrivaine* épp most kezd elterjedni, és ahol a kontinentális franciában csakis a hímnemű *auteur* szó megengedett a *szerezőre*, miközben Kanadában már jó harminc éve az etimológiailag nem indokolt *auteure*-t használják. Íme Anna átgondolt válasza arra, mi is lenne a különbség a *nőíró* és az *írónő* közt:

Nem egyszerű a kérdés. A címhez Osvát Ernő egy korai kritikájának egyik mondata adta az ötletet, ez így szól: „Milyen kellemetlen szó ez: nőíró és milyen, ismeretlenül is bájos valaki egy írónő!” Eszerint a „nőíró” elsősorban író, akinél az írás „háttérbe szorítja” a nőiséget, az „írónő” esetében pedig hangsúlyos a nemi jelleg, de valami bájosan dilettáns mellékszövegével. Viszont ha nem olvasom ezt az Osvát-idézetet, akkor valószínűleg épp fordítva gondolnám: a nőírónál hangsúlyosabb a „nő” kitétel mint előtag, az írónőnél ez csak járulékos toldalék az íróhoz. A „nőíró” „nő” része ugyanakkor valami általánosabb; az „írónő” esetében ez egyszerűen csak a biológiai nemére utal. Én tudományos elemzésben

szívesebben használom a nőíró. És hát akkor van még az „író”, aki még mindig inkább férfi képzetet kelt.⁸

Vessük a fentieket egybe az angol *woman writer* és *lady writer* kifejezésekkel, ahol is az utóbbi stílusértéke, a *női író*hoz hasonlóan, a finomtól az erős leereszkedésig terjed. Az nyilvánvaló, hogy mindegyik szóalakban más-más értékek és attitűdök lehetősége rejlik, és végső soron manapság egyiküket sem lehet teljesen öntudatlanul használni. Az, hogy a Kiss Noémihoz hasonló írók visszautasítják, hogy a női képzett szóalakkal nevezzék meg őket, rokon az angolban azzal a folyamattal, melynek során egyre inkább és szisztematikusan kerülni kezdik az olyan szóalakat, mint a *comédienne* [„komika”] és az *actress* [„színésznő”] és helyette [női] *színész*-t használni. De a beszélő kulturális neme és a nyelvtani nem közti szintaktikai egyezés hiánya azt mutatja, hogy a nyilvános nyelvi térből a női nem ki van zárva, még akkor is, ha egyes nőket elkezdenek beengedni oda, hiszen a nemük alárendelése azt tükrözi, hogy a kulturális termelésben való részvételük korlátozott (Sa’ar 2007:410).

Annak alapos vizsgálatához, hogy a szóalakok pragmatikájában milyen gyakorisággal és egymással milyen kölcsönhatásban nőneműsítődnék a foglalkozásnevek, első lépésként a korpusznyelvészet módszertanát kéne alkalmazni kutatási eszközként, hogy ennek révén feltárjuk, a társadalmi szereplők miként osztályozódnak szexualitásuk és nemiségük szempontjából a média nyilvános diskurzusában, ami olyan feladat, melyre ezen a helyen nem vállalkozhatom (a korpusznyelvészet módszertanáról [Caldas-Coulthard & Moon 2010]). Ugyanakkor akár csak egy igen felületes internet-keresés is érdekes eredményeket mutat a női foglalkozásnevekről. Vegyük például a *fodrász* kifejezést, vagy a *kozmetikus* és a *műkőrmöst*, melyek azonos módon működnek, hiszen mind olyan foglalkozások, melyeket manapság elsöprő többséggel nők űznek, és mégis, az ember csakis *fodrász*hoz mehet, mivel ha azt mondaná valaki, hogy *fodrásznőhöz megyek*, akkor azt csakis úgy lehetne érteni, hogy „ahhoz a bizonyos nőhöz megyek, aki a hajamat csinálja”, vagy, ha ellentétéről van szó, akkor úgy, hogy „nem tetszett, ahogy a férfi fodrász megcsinálta a hajamat, ezért most egy nőhöz megyek”. Ez azért van így, mivel a képzett női főnév végső soron mindig jelöltnek számít, ha a fókusz a mondat egészen van, és ilyenkor a pseudo-általános jelentésű hímnemű szóalak használatos. Ilyen eset az is, ha a fodrásznő egy kategóriához tartozónak tekinti magát, vagy mások annak tekintik őt, és ezért miközben az interneten csakis nőkről készült képek jelennek meg erre a keresőkifejezésre találatként, ilyen hirdetésekkel találkozhatunk: *Fodó Gyöngyi, Kreatív Fodrász* (a

⁸ Személyes levelezés.

fodrászhoz hasonló terminusokról egyéb nyelvekben lásd Graham et al (2012).

Az *úszómester*, eltérően a *fodrásztól*, nemcsak, hogy hímnemű általános jelentésű szó, de a szakma művelőinek legtöbbször is férfi, és a Google-ön csak két példát találtam arra, hogy *női úszómestert* (és soha nem *úszómesternőt*) említettek, melyek közül az egyik egy angolból fordított cikkben szerepelt, *Flörtölt az úszómester, megfulladt a kisgyerek* címmel, de ahol a cikk szövege már úgy pontosít, hogy *mialatt a női úszómester 15 percen át csevegett egy férfival*, megfulladt egy kisgyerek. A női változat egyetlen további előfordulása egy másik cikk volt, mely szerint *a női úszómester pereli az uszodát a hátrányos megkülönböztetés miatt*.

A legjobban talán azt a példát szeretem, ami a szokványos és presztízzsel nem járó *szakácsnő* és a manapság divatos és új *séf asszony* címke közötti ellentétéről szól, és amelyek közül az utóbbit egyelőre nem lehet egybeírni. A következő főcím a *Nők Lapjában* jelent meg, és az első *séf asszony* kinevezéséről szól egy Michelin-csillagos étteremben, akinek az anyja még csak *szakácsnő* volt egy iskolai menzán:

Séf asszony, gratulálunk! Szulló Szabina az Onyx étterem Michelin-csillagos séfje.

Márciusban érkezett a hír, hogy újabb Michelin-csillagos éttermünk, illetve *séjünk van*. Ráadásul hazai *séjünk*, és *fiatal nő* [...] *konyhafőnök* [...] édesanyja *szakácsnő* volt- (Hulej 2011)

A cikk ezek után azt részletezi, hogy nincsen sok női séf, mivel a munka nagyon stresszes, és ezért nem lehet összeegyeztetni egy olyan *anyuka* életével, aki azt mondja, hogy *haza kell mennem, lázas a gyerek*.

Végezetül vessük egybe az *írónőről* fentebb közölteket az *újságíró* használatával, mely szóról egyébként az anyanyelvi beszélők azt szokták gondolni, hogy teljesen közkeletű, de ha megnézzük a legelső tíz találatot, amit erre a szóra kapunk a Google-ban, akkor azt látjuk, hogy ezek olyannyira a női tudósítók szexualitásához vagy halálához kötődnek, hogy az még egy szatírában is túlzás lenne (de érdemes megjegyezni, hogy a női szóalak még ezekben is csak azért jelenik meg, hogy azonosítsa a szexualizált nőt, más esetekben a nem nélküli szóalakokkal váltakozik). Az alábbi példákat az „újságíró” keresésekor kapott internetes találatokból válogattam:

- Egy a női riporterekről szóló 2012-es cikk főcímében azt olvashatjuk, hogy *Autójában lőtték le az újságírónőt: Nők, akik feláldozták életüket a hivatásukért*, amit aztán különféle történetek követnek női riporterekről, akik kötelességteljesítés közben haltak meg, közülük is elsőként Gerda

Taro második világháborús tudósítóról, akit a cikk *kis szőkének* nevez (2012.07.23, accessed 2014.05.15).

- Egy 2008-ban írt cikk azt részletezi, hogy „Lech Kaczynski lengyel államfő nyilvánosan megfenyegetett egy televíziós *újságírót* az Európai Unió szerdai csúcsertekezletén. Két nap múlva telefonon bocsánatot kért es virágcsokrot küldött az *újságírónőnek*, mire annak csatornája visszavonta az országos médiatanácshoz benyújtott panaszát” (www.origo.hu 2008.10.18, accessed 2014.05.16).
- A női tudósítók halálával való rögeszmés foglalkozás újabb példája a „Farmerhordás miatt vágnák el a gázai *újságírónők* torkát [...] ’szégyentelen és erkölcstelen’, írták egy palesztin *riporternőnek*, amiért általában farmerban és trikóban látható a képernyőn” (www.origo.hu 2007.06.05, accessed 2014.05.16).
- Egy interjú során egy *riporternő* szándékosan sokat feltárt magából a szerb miniszterelnöknek: „A szerb miniszterelnöknek valószínűleg még nem volt ennyire izzasztó interjúja. Ivica Dacic épp egy politikai beszélgetés közepén volt, amikor a *csinos műsorvezető* megmutatta, mi van a lábai között [...] az *újságírónő* is így tett, a miniszterelnök pedig csak irult-pirult.” (www.origo.hu 2013.01.31, accessed 2014.05.16).
- 2012-ben pedig „Nemet mondott a szőrtelenítésre az *újságírónő*. Ujjatlan rövid fekete ruhában jelent meg a brit *újságírónő* egy televíziós műsorban, ahol arról beszélt, milyen az élet szőrös nőként. [...] Emer nem szőrösebb, mint az átlag nő, csak épp hagyta, hogy lábán, hónalján és egyéb testtájain szabadon nőjön az, amit a természet oda szánt” (www.nol.hu, accessed 2014.05.15).

A fenti példák nemcsak azt mutatják, hogy az újságírónőkről szóló történetek akkor kerülnek be a hírekbe, ha szexualitásuk vagy halálhírük miatt ítélik érdekesnek őket, de azt is, hogy ezekben a történetekben kötelező jelleggel legalább egyszer női referenciával kell őket azonosítani, máskülönben olyan mondatot, mint mondjuk a *megerőszkolták az újságírót*, a beszélők, köszönhetően a mentális szótáruk férficentrikusságának, automatikusan úgy értelmeznének, legalábbis első olvasásra, hogy férfira vonatkozik.

A személyre utalás formái: névkonvenciók, udvariassági címek és megszólítási formák, mint a nemmel ellátás gyakorlatai

A szociológusok, és kisebb mértékben a nyelvészek is, egyre inkább felismerik, hogy a nevek rálátást adnak a kulturális hiedelmekre és társadalmi

folyamatokra, és hogy azt tükrözik, hogy az emberek hogyan szervezik meg és osztályozzák a társadalmi valóságot. Mivel a tulajdonnevek részét képezik a társadalom azon nyelvi készletének, ami sokat elárul a politikai és gender-ideológiáról, ezért érdemes egy pillantást vetni a magyar névviselési szokásokra, különösen a férjezett nők utónevének összetett és folyton változó rendszerére, és a keresztnévadás szokásaira is (Domonkosi 2000, Raátz 2008, Fercsik 2010, 2012, Hamilton, Geist & Power 2011).

A magyar az egyetlen államnyelv Európában, amely az úgynevezett keleti névsorrendet használja, azaz ahol a vezetéknev kerül előre. Egészen a 19. századig bevett szokás volt, hogy a férjezett nők az eredeti vezetéknevüket használták, de 1895-től, amikor Habsburg-uralom alatt bevezették a névviselés módját szabályozó törvényt, egészen 1951-ig, minden nő, néhány művész kivételével, köteles volt a férje vezetéknevét és keresztnévét használni úgy, hogy hozzákapcsolta a *–né* szócskát, mely a *nő*ből eredt: *Kis Jánosné*, azaz „Kis János felesége”, vagy *Kisné* (Raátz 2008, Fercsik 2010, 2012). Egy ilyen, a rokoni kapcsolaton alapuló névviselési rendszerben a feleség láthatatlanná válik, a keresztnévét csak a hozzá közelállók tudják, és az sem világos, hogy hogyan lehet őt megszólítani. A nőket, ha tisztviselők vagy rangosabb foglalkozásbeliek feleségei voltak, akkor a nyilvánosság előtt a férjük foglalkozásnevével és a *–né* szócskával szólították meg (ld. *mérnökéné*), de az alacsonyabb rangú férfiak feleségeit csak alkalmanként lehetett így hívni, erre jó példa a *házmesterné* (ugyanerről a szokásról a bolgárban lásd [Boyadzhieva 2013:11]). Egy-egy fontos tisztviselő feleségének tiszteletteljes megszólítása különösen kérkedő hangzást tudott kelteni, így például a *professzorné asszony*, szemben a *professzor asszonnyal*, ha a nő maga volt professzor. Ha a feleség megözvegyült, akkor *özvegy Kis Jánosné* lett, és noha az *özvegy* elméletben nem nélküli [ungendered], egy megözvegyült férfi nem lehetett **özvegy Kis János*. 1953 után, az államszocializmus idején a nők már választhatták azt is, hogy a leánykori nevüket a férjezett nevük rövidebb alakja mögé tették *Kisné Nagy Máriaként*, vagy akár megtarthatták a leánykori nevüket is, de kevesen tettek így. 1973-ben újabb lehetőség vált elérhetővé, a férj vezetéknevéhez lehetett kapcsolni a nő keresztnévét *Kis Máriaként*, ami a nő családi állapotát láthatatlanná tette, hiszen egy ilyen férjezett név megkülönböztethetetlen a leánykori névtől, és ez a névalak funkcióját tekintve így több-kevésbé megegyezővé vált az angol *Ms*-zel. Annak ellenére, hogy ennyi minden közül lehetett választani, manapság a nők több mint fele még mindig a hagyományos *–né* alakot választja, és csak 14%-uk használja a másik két, modernebb változatot. Egy a női tanárok körében végzett vizsgálat azt mutatja, hogy majdnem felük a *Kisné [Dr.] Nagy Mária* alakot választotta, ami nem meglepő, hiszen minél műveltebb és minél városiasabb egy nő, annál valószínűbb, hogy így tesz. Ráadásul, ha a nőnek végzettséget

jelölő címe is van, mint például a *Dr.*, akkor különösen érdemes ezt a névalakot választania, hiszen csakis így teheti a saját neve elé a *Dr.*-t, mert ha a férje vezetékneve elé tenné, *Dr. Kis Jánosné*ként, akkor az azt jelentené, hogy ő *Dr. Kis* felesége. A *Kis Jánosné Dr.* névviselési lehetőség viszont, ahol a feleség doktorátusát jelölő *Dr.* a férj neve után áll, mint egy „farok”, érthető okokból nem túl népszerű. A Szlovákiában élő magyar nemzetiségű nők számára a helyzet még ennél is bonyolultabb, mivel őket arra kötelezik, hogy egy olyan vezetéknevet viseljenek, amit a férfinevekből egy *-ova* végződéssel képeznek meg, és ez csak lassanként kezd megváltozni (Misad 2012). 2004 óta a férfiak is felvehetik hivatalosan a feleségük vezetéknevét, és mindketten használhatnak egy közös, kötőjellel megképzett vezetéknevet. A pároknak nyilatkozniuk kell a házasságkötéskor arról, hogy mi lesz a nevük, és mi lesz a gyerekeik vezetékneve. Az azonos nemű párok nem házasodhatnak Magyarországon, tehát a fenti lehetőségek számukra nem adóttak. Ezen a ponton érdemes az eddigieket egybevetni Hamilton, Geist & Powell 2012-es tanulmányával, mely szerint az amerikaiak hetven százaléka szintén úgy véli, hogy az a helyes, ha a nők házasságkötéskor felveszik a férjük vezetéknevét, de ennél még sokkal aggasztóbb, hogy ötven százalékuk szerint a nőket jogilag is kötelezni kéne arra, hogy házasságkötéskor felvegyék a férjük nevét, amit a válaszolók legtöbbször azzal indokolt, hogy a nőknek le kell mondaniuk a saját identitásukról, amikor férjhez mennek, és a férjük és annak családja részévé kell válniuk.

Szintén idevág a keresztnevek témája a magyarban, hiszen míg az ember azt várná, hogy egy nem nélküli nyelvben a keresztnevek is nem nélküliek – ahogy ez a finnben így is van –, addig a magyar igen gazdag idegen eredetű női nevekben is, melyek közül sok férfinévből van képezve. A neveket hivatalos névlistáról lehet kiválasztani, bár a szülők kérelmezhetnek más nevet is. A 19. századtól kezdve felújítottak létező és kitalált régi magyar személyneveket is, mint amilyen a férfi *Ákos, Árpád, Attila, Béla, Géza, Gyula, Zoltán, Zsolt*, és a női *Etelka, Csilla, Tünde, Gyöngyi*. Ezeknek a neveknek a neme vagy nem érzékelhető a nem magyarok számára, vagy női neveknek veszik őket, mivel sok közülük *-a*-ra végződik, és így ütközik a sok latin eredetű, *-a*-ra és *-ina*-ra végződő női névvel (pl. *Daniela, Roberta*), megint mások pedig ezeket a végződések magyar férfinevekhez kapcsolják (pl. *Árpád/ina*). A gyerekeknek rendszerint a felmenők és keresztszülők nevét adják, és a fiúk névadása sokkal inkább tartja ezt a hagyományt, mint a lányoké. Az egyre liberálisabb szabályozással párhuzamosan sok új név kerül be a magyar nyelvbe, de ezek közül jóval több a női név, és ezek változatosabbak is, mint a férfinevek. Ezek lehetnek kitaláltak (például *Tavaszk[ka]*), növénynevek (például *Boglárka*), kicsinyítőképzős nevek (*Katica*, azaz „kis Katalin”), *Jólánka*, ami a

jó+lány+kicsinyítőképzőből álló szóösszetétel, és amik így együtt egyben azt is mutatják, hogy a női nevek között túlnyomó többségben vannak az atyáskodó kicsinyítések. Kevésbé nyilvánvaló módon lekicsinylőek a franciából átvett kicsinyítőképzős nevek (például *Zsülietti*), és még kevésbé a nyugatiasan hangzó nevek, mint amilyen a *Szandra*, *Kimberli*, *Dzsesszika*, amiket egyébként magyar helyesírással kell írni.

Míg az elmúlt néhány évtizedben egyre többféle, és a korábbinál kétszer több új névből lehetett a lányoknak nevet választani, az új fiúneveknek csak két nagyobb csoportja létezik: az olyan angol nevek, mint a *Brendon* és a *Szkott*, és a (pszeudo-) magyar történelmi nevek, és ezt a két típust nagyon eltérő politikai meggyőződésű szülők választják

Raátz Judit (2011) azt vizsgálta, hogy mi motiválja a magyarok email-címeinek beceneves önelnevezéseit, és azt találta, hogy annak ellenére, hogy ezeket a beceneveket a felhasználók azért hozzák létre, hogy elfedjék vele a valódi nevüket, a becenevek mégis sokban visszatükrözik a legjellemzőbb tulajdonságaikat, köztük a nemi identitásukat is. Sok férfi megtartja a személynevét vagy annak egy változatát, vagy olyan becenevet választ, ami megfelel a sztereotip férfiasság egyik vagy másik aspektusának (ld. pl. *motorlaci*), míg a nők inkább olyan belső női tulajdonságokat hangsúlyoznak, mint a szépség, kedvesség, aranyosság vagy jóság. A fiatalok között nagyon gyakori a szexualitásra való utalás is, amit leginkább az angol *sexy* szó reprezentál: *sexboy24*, *sexylány17*, *szexycicus*, *sexypasi*, de nagyon ritka a nem-heteroszexuális irányultság kifejezése (pl. *transzveszcica*). Különösen érdekes, hogy a női identitás önkifejezése gyakran a *cica*, *cicus* szavakkal, mint konceptuális metaforákkal zajlik, sőt, akár olyanokkal is, mint a *cicanyuszi* és a *cicapicsa*.

A megszólítási formákban megnyilvánuló aszimmetria az egyik szembetűnő módja annak, ahogy a társadalmi hierarchia tükröződik a nyelvben. Miközben a magyar nyelvben több különböző szintje is van a megszólításbeli udvariasságnak, szótári udvariassági formákból nem fejlődtek ki benne szimmetrikus szintek a nők és férfiak megszólítására (Sólyom 2011). A valaha kötelező kommunista *Ehvtárs!* és *Ehvtársnő!* már eltűntek, és újra a korábbi *úr* és *úrnő* váltotta fel őket, de ezek közül az utóbbi szinte csakis stilizáltan és írásban használatos, ezért míg *Kis Jánost* lehet *Kiss Úr!*-nak vagy *Mérmök Úr!*-nak szólítani, ennek a megszólításnak a női megfelelője, ami a németben *Frau*, a franciában meg *Madame*, a magyarban már problémás. Idős emberek némelyike szólíthat egy nőt *asszonyom*-nak vagy *hölgyem*-nek, de ilyenkor a nő neve nélkül, vagy hívhatja a nőt a *Mérmöknének*, de ezek a kifejezések egyre inkább kimennek a használatból. Ha a nő véletlenül épp miniszter, akkor lehet *miniszter asszony*-nak szólítani, de az *asszonyt* nem lehet a legtöbb vezetéknev mögé odatenni, hanem csakis rangos

foglalkozásnevekkel használják. Vagyis végső soron *Kisné Nagy Évát* nem lehet megfelelően megszólítani, mivel a *Kisné!* túl durva, hiányzik belőle a tisztelet, az *Éva* pedig túl leereszkedő és bizalmas, az *asszonyom* viszont túlzottan is régimódi.

A férfi beszélőknek nagyobb készlet áll a rendelkezésére a nőkre alkalmazható és nem-kölcsönös megszólítási formákból is. Különösen leereszkedő az a szokásos „kedveskedő”, de közben atyáskodó megszólítási formula, mellyel férfiak szólítanak meg nőket, beleértve ebbe a szakmabeli nőket is, amikor a nő keresztnevét kicsinyítőképzővel és birtokos személyjellel látják el, így: *Évikém*. Még ennél is lekezelőbb a *magácska*, amivel csakis férfi szólíthat meg nőt, és ahol a kicsinyítőképző ellentétbe kerül a *maga* formális megszólítással. A magyar megszólítási rendszer nagyon sok különböző jelentésárnyalatot ki tud fejezni, és benne a finom megkülönböztetéseket olyan tényezők befolyásolják, mint a kor, az ismeretség mélysége, a hagyomány, de a társadalmi nem is, és ilyenkor az életkor és a nem tiszteletére vonatkozó szabályok felülírják a társadalmi hovatartozásból eredő kötöttségeket. A fiatalokat leszámítva, ahol a kölcsönös bizalmas *te* a jellemző, a régi szabályok még mindig érvényben vannak, mint például az, hogy a nő az, aki megengedi a tegezésre áttérést, de az idősebb párok némelyikének tagjai még mindig magázzák egymást, és az idősebbek közt a nők egymást tegezik, míg a férfiak és nők egymást magázzák. És persze fontos az is, hogy miként szegik meg a bevett megszólítási normákat, mint például, hogy a férfiak tegezve molesztálják a nőket az utcán, vagy hogy a férfiak (ma már csak egy bizonyos életkor felett) az első szeretkezés után váltanak át tegeződésre. Azaz, a nemmel ellátott névmások híján lévő magyarban a nemmel ellátott megszólítások diszkurzívan több-kevésbé ugyanúgy működnek, ahogy az indoeurópai nyelvekben is, leszámítva néhány, a gyors társadalmi változásoknak köszönhető bizonytalanságot.

Női és férfi diskurzus: a magyar nők és férfiak beszéde

Magyarországon nincs nagy hagyománya a gendernyelvészetnek, ami van, abból klasszikusnak Susan Gal amerikai tudós munkája számít, amit az ausztriai magyar parasztasszonyok és a nyelvi változás témájáról írt 1978-ban. Míg a 2000-as évek elején elkezdtek magyarul is megjelenni gendernyelvészeti tanulmányok, különösen fontos volt Barát és Sándor (2007) első összefoglaló kötete, illetve a 2008-ban németül megjelent, Kegyes Erika szerkesztette *Genderbilder aus Ungarn*, mert végre nem magyarul is lehet olvasni a nyelvészet és a társadalmi nem kapcsolatáról szóló magyar kutatásokat. A magyar genderlektusokról végzett kutatások hajlamosak arra,

hogy korábbi angolnyelvű kutatások eredményeit ismételjék, és hogy a hegemonikus gender-stílusokra koncentráljanak, és egyelőre még nem követik a nyelvi genderesítés [genderization] posztmodern performatív koncepcióját, melyet Motschenbacher (2010) vázolt fel. Gocsál és Huszár úgy találták, hogy a magyar nők hangja mélyebb, mint spanyol vagy francia társaiké, és sokkal mélyebb, mint a lengyel és orosz nőké. Rácz és Shepáczt azt vizsgálták, hogy mi a kapcsolat a nőiségre asszociálás és a sziszegő hangok gyakori használata között a magyarul beszélő férfiak körében. Néhány újabb tanulmány használja a feminista diskurzusanalízis módszerét, mint például Schleicher (2011) írása a nők munkahelyi kommunikációjáról, és ilyen Barát munkája is a nők elleni szóbeli erőszakról a médiában, valamint Sándor Klára munkája is ilyen, aki volt parlamenti képviselő részvevőként tanulmányozhatta a magyar parlamenti diskurzusokat a nemi megkülönböztetődés szempontjából. Jelenleg nincsenek nyelvészeti tanulmányok a kritikai férfikutatásról, és csak néhány van a queer nyelvészetről (Balogh 2011, Barát 2011, 2012), ami részben a magyarországi intézményesített társadalmi gyakorlatoknak köszönhető, melyek a homofób társadalmi-kulturális diskurzust állandósítják. Ugyanakkor a magyar költészetben és prózában nemrégiben megjelentek fontos queer-diskurzusok, melyek csakis a magyar nyelvre jellemző nyelvészeti kérdésekkel is foglalkoznak, és olyanok is, amelyek a magyar queer-szövegek fordításának gender-értelmezését is tárgyalják (Vasvári 2006, 3-4, 7-8).

Nyelvi változás és nyelvi reform

A nyelvi elemek nemmel való jelölése sosem teljes mértékű, még a nyelvtani nemmel bíró nyelvekben sem, mint annak tanúja voltam a szocialisták előválasztási kampányán Franciaországban 2008-ban, ahol Segolene Royale egy adott ponton kijelentette, hogy *je suis la meilleure candidate*, azaz „én vagyok a legjobb jelölt [nőnemben]”, de ami valójában annyit tett, hogy csak a másik női jelölnél, Martine Aubry-nál állította jobbnak magát, hiszen a nőnemet nem lehet általános jelentésűvé tágítani, úgy, hogy lefedte volna a négy férfi jelöltet is. Másrészt ha *le meilleur candidat*-nak, azaz „a legjobb jelölt [hímnemben]”-nek nevezte volna magát, akkor nem lett volna világos, hogy az általános jelentésre törekszik-e vagy egyszerűen csak férfiasítja magát, ami része egyébként a *Kiss Noémi, író*-problémának is a nem nélküli magyarban. Ezért van az, hogy a radikális feminista elméletíró, Monique Wittig (1992) ellene volt a nőnemű szóalakok használatának, és pártolta a nem [gender] elnyomását a nyelvben, még ha csak a francia és angol nyelv szempontjából fogalmazta is meg a gondolatait. Szerinte valójában nincs hímnem és nőnem, hanem csak egy általános nemvan, ami

összekeveredik az egyetemes jelentéssel, és ezen kívül van még a mindig jelölt nőnem. Egy ennél nyelvészetközeli perspektívából nézve, ahogy Romaine (1997: 158, 170) is vizsgálódik, világos, hogy a nyelv, a kultúra és a társadalmi gyakorlat folyamatos interakcióban vannak egymással, és hogy a nők és férfiak reprezentációja először a nyelvbe ágyazódik bele, hiszen a nyelv aktív szerepet játszik a nők férfiaknak történő szimbolikus alávételében, ami hol nyilvánvaló módon, hol ennél finomabb úton-módon történik, és ezért a nyelv az, ami elvezethet a férfiuralom perbe hívásához és megváltoztatásához.

2006-ben Kegyesné Szekeres Erika (ld meg Soukup 2009) arról számolt be, hogy míg a nyelvi nőneműsítés részét képezi az UNESCO, az Egyesült Nemzetek és az Európai Unió gender mainstreaming-politikájának, és nagyban dolgoznak rajta számos európai országban is, ezzel szemben Magyarországon, ami egy évvel azelőtt csatlakozott az Európai Unióhoz, még épp csak elkezdődött a nőneműsítés folyamata. Kegyesné felvetette a kérdést, hogy vajon a nagyon különböző nyelvi rendszerű nyelvek hogyan tudnak majd megfelelni annak az uniós irányelvnek, hogy nagyobb nyelvi egyenlőséget kell biztosítani a nőknek, és ő a következő lehetőségeket javasolta a magyar nyelv esetére:

- használják a feleség keresztnévét a férj vezetéknevével, vagy a nő neve ne változzon házasságkötéskor.
- nőneműsítsék a foglalkozásneveket és a különféle rangok és címek neveit, ahogy az időnként már elő is fordul, ha külföldi (különösen, ha német vagy osztrák) cégek álláshirdetéseit fordítják le magyarra.
- a megszólítási formák váljanak kéttagúvá [splitting in address forms], ami, noha már korábban is létezett a *hölgyeim és uraim* udvarias megszólításban, ma olyan kifejezésekkel terjed, mint a *Kedves Kolléganő, kedves Kolléga!, Tisztelt Igazgató Úr/Asszony!, Tisztelt Képviselő Úr/Asszony!*, vagy ennek változataként a *Tisztelt Elnök Asszony/Úr!*
- legyenek rövidített kéttagú megszólítások, amik csakis írásban lehetségesek – ezek egyértelműen az olyan német szóalakok mintáját követik, mint a *ProfessorInnen* – mint például *Kedves KollégaNő*, és az ennél bonyolultabb *Tisztelt KépviselőúrNő*.
- terjesszék ki az olyan kifejezéseket, mint az *Edít asszony* – ami szintén német mintát követ, ld. *Frau* + keresztnév –, az egyszerű, hétköznapi nőkre is, és ne csak a fontos nőkre használják, mint korábban.

Az itt ajánlott kifejezések mindegyikét használják már a magyarban, de annyira ritkán és annyira korlátozott kontextusban, hogy eddig nem igazán váltak a nyelvújítás-ellenes ellenséges reakciók céltáblájává, ellentétben

a német nyelvvel, ahol ez időnként megtörténik, és amelyről a magyar kifejezéseket lényegében mintázták.

2009-ben megjelent magyarul is a *European Union Parliament's Guidelines on Linguistic Gender Equality* („A nemek szempontjából semleges nyelvhasználat az Európai Parlamentben”), ami az Unió összes munkanyelvére érvényes. Az ebben közzétett javaslatok sokban visszalépést jelentenek Kegyesné négy évvel korábbi javaslataihoz képest. A névtelen szerzők, akik boldog tudatlanságban leledzenek a nyelvtani nemet nem ismerő nyelvek rejtett gender-előítéleteit illetően, azzal kezdik, hogy kijelentik, hogy a magyarban sokkal könnyebb elérni a nemek közti nyelvi egyenlőséget, mint más, nyelvtani nemmel bíró nyelvekben, mivel az olyan magyar szavak, mint például az *ember* vagy a *polgár* mindenkire vonatkoznak, és ezért ezeknek a női szóalakjaira csak akkor van szükség, ha egy bizonyos nőre utalnak vele, mint például az *Európai Unió első női elnökére*. Az Irányelvek kifejezetten arra biztat, hogy a magyarban kerüljük a férfi- és női szóalakok egymás melletti felsorolását, mondván, egyazon terminus vonatkozik mindkét nemre, és az ismétlés is furcsán hangzana a magyarban.

Ha megnézzük, hogy mi is a helyzet ma a nemek közti nyelvi egyenlőséggel a magyar nyelvben, akkor azt láthatjuk, hogy míg a férjezett nők vezetéknev-viselési szokásai közül a nőt láthatatlanná tevő *Kis Jánosné* alak szép fokozatosan kikopik, addig a nagybetűs *Nő*-vel képzett írásos szóösszetételeknek nem sikerült megkapaszkodniuk, ahogy a keresztnemek után helyezett *asszony*nak sem. A pseudo-általános jelentésű férfi foglalkozásnevek nőneműsítése, mint láttuk, végtelenül bonyolult, és nemcsak szemantikailag, hanem pragmatikailag is, kognitív szempontból meg különösen. De csak ha végignézzük pár száz mai álláshirdetést, már akkor is látszik, hogy mindegyikük szisztematikusan az általános jelentésű hímnemben van írva, a *szovalány*, a *hostess*, a *dajka* és a *babysitter* kivételével.

Felmerül a kérdés, hogy ténylegesen milyen hatással is volt az uniós nyelvi reform a különféle, grammatikai nemmel bíró nyelvekre. Jelenleg két, egymásnak ellentmondó reformpárti tendencia van, a „nemtelenítés” (avagy a nemsemlegesítés) és a nem jelölésnek stratégiája (avagy a nőneműsítés). Az elsőt főleg azok a nyelvek kedvelik, amelyekben nincsen nyelvtani nem, mint például az angol, és olyan folyamatokra vonatkoznak, mint például a *waiter* („pincér”) és *waitress* („pincérnő”) szavak helyettesítése a *server*-rel (kb. „felszolgáló”), vagy az *actress* („színésznő”) kiküszöbölése, és helyette az *actor* („színész”) használata mindkét nemre, vagy éppenséggel új, semleges szóalakok létrehozása, mint amilyen például a *flight attendant* („légi kísérő”) és a *fire fighter* („tűzoltó”). Azok a nyelvek, melyekben van nyelvtani nem, mint a neolatín nyelvek és a német, általában a nőneműsített szóalakok bevezetését preferálják olyan kifejezések esetén, melyek az adott nyelvben

tulajdonképpen nyelviileg természetesekek lennének, de normatív tiltás alá esnek, mint amilyen például a spanyolban a *la ministra* („női miniszter”), ami korábban „a miniszter feleségét vagy szeretőjét” jelentette. A magyartól, tekintve, hogy nincsen benne nyelvtani nem, azt várhatnánk, hogy a nem nélküli szóalakokat preferálja, mint amilyen a frappáns *Kiss Noémi, író és két kislgyerek anyukája* példa is, és csakugyan, Kiss Noémi azt szereti, ha *íróként* ismerik. Ugyanakkor, mint láttuk, a nyelv mentális szótárában az ehhez hasonló szavak csak pszeudo-általános jelentésűek lehetnek, és jelenleg nagyon is hímneműek.), ami azt mutatja, hogy a szótári alakok nemmel ellátásának [lexical gendering] ugyanazon problémái köszönnek vissza a legkülönbélebb nyelvekben, hiába más és más a nyelvtani rendszerük. Úgy tűnik, hogy a legfőbb különbség az, hogy Magyarországon csak a feminista nyelvészek egy szűk csoportja nyugtalanodik ezek miatt a problémák miatt. Sőt, Engelberg (2002) szerint még a sokkal liberálisabb, de a nyelviileg ugyanúgy (grammatikai) nem nélküli Finnországban sem vált a nemmel ellátott nyelv kérdése fontos társadalmi ügygé, pedig a finnugor nyelvek mindegyikében ki lehet mutatni, hogy a látszólag grammatikai szempontból problémátlan nyelvek mennyire nyilvánvalóan működtetik a nemi megkülönböztetést nyelvhasználatukban (Laakso 2005:161).

Következtetések

Mivel a nyelvtani nemet nem ismerő kultúrák közül kevesen dicsekedhetnek azzal, hogy a társadalmuk kevésbé lenne férfiközpontú, mint a többié, ezért meglepő arról olvasni Mühlerhäuslernél és Harrénál, (1990) akik az angol nyelvben lévő névmási nemekről készítettek nyelvészeti beszámolót, hogy a szerzők arra panaszkodnak, hogy

képtelenség volt találni akár egyetlenegy művet is, amit annak a kérdésnek szenteltek volna, hogy vannak-e szexista előfeltevések azon nyelvekben, amelyekben nincsen nyelvtani, és ezért természetes és konvencionális nem sem, mint amilyen például a magyar [...]. Csak sajnálhatjuk, hogy nincsen ilyen kutatás, amely a nemek jelölésének [sex-marking] a pszicho-nyelvészettel foglalkozna egy olyan kultúrában, amely ennyire közel található hozzánk, mint Magyarország.

(Mühlerhäusler & Harré 1990, 238)

Csakugyan több kutatásra van szükség a nem nélküli nyelvekről, mivel a nyelv és a nem kapcsolatát vizsgáló kutatások, melyek a nyugati feminista elméletekből nőttek ki, túlzottan is ráhagyatkoztak az indoeurópai nyelvekből vett példákra, de a nyelvészek azon várákozása, hogy „kevesebb

szexista előfeltevést” találjanak ezekben a nyelvekben, nagyon is optimista. Még azokban a nyelvekben is, melyekben van nyelvtani nem, a kultúrában jó ideje fennálló „problémás nem” elsősorban a lexikai nemek szintjén található meg, és még azokban a nyelvekben is, melyek szorosban kapcsolódnak egymáshoz, mint amilyenek a neolatin nyelvek, hatalmasak a különbségek a nyelvi szexizmus kontra nyelvi reform kérdését illetően. Elég csak összehasonlítani a nyelvileg hagyománykövető Franciaországot a sokkal innovatívabb Belgiummal és Svájjal, és különösen Québec-vel, ahol a hatóságok a hetvenes évek óta sokat tettek a nőneműsítés támogatásáért; vagy a konzervatív Magyarországot összehasonlítani Finnországgal, mely utóbbira a nemek viszonylagos egyenlősége a jellemző (Engelberg 2002, Tainio 2006). Ezek a példák mind azt mutatják, hogy az alapvető különbségekért nem pusztán az egyes nyelvi típusok, hanem a változó helyi nyelvi ideológiák felelnek. Idevág a japán Shibamoto-Smith (2003) tanulmányának a konklúziója is, ahol a szerző azt mondja, hogy annak ellenére, hogy a japánban nincsen nyelvtani nem, a nemiség mégis mindent átjáró, kiemelten fontos kategória a japán társadalomban. Mindezek ellenére a lexikailag determinált gender-előítéletek általában súlyosabbak, mint a nyelvtanilag determináltak, mivel a lexikai nem nyilvánvalóan jóval kizárólagosabb, mint a nyelvtani nem. Azaz a lexikon szintjén jelentkező nem olyan magasabb fokú, a diszkurzus szintjén működő bináris gender-distinkcióknak az eredménye, melyet jóval nehezebb perbe hívni (Motschenbacher 2010:113).

Prewitt-Freilino et al. (2012) 111 országot hasonlít össze a nemek közti egyenlőség szempontjából (lásd még [Everett 2011]). A tanulmány elsősorban a nemek közti egyenlőség statisztikai adataira koncentrál, és kevésbé a nyelvészetre, de azzal a konklúzióval zárul, hogy a nyelvtani nemet ismerő nyelvet beszélő országokban a legkisebb a nemek közti egyenlőség, a névmási nemet ismerőkben a legnagyobb, míg a nem nélküli nyelvvel bírók valahol a kettő közé esnek, talán azért is, mivel nem tudják egykönnyen átvenni az olyan gender-szimmetrikus kategóriákat, mint amilyen a *he/she* terminus. Az, hogy a nyelvtani nem híján lévő nyelvek vajon több lehetőséget kínálnak-e egyenlőségpárti és nemsemleges kifejezések megalkotására, egy olyan kérdés, amit Hellinger és Bussman vetett fel a *Gender Across Languages*-sorozat második kötetének Bevezetőjében (2002: 20), viszont Braun (2011) a sorozatnak a török nyelvről szóló tanulmányában azt írta, hogy a grammatikai nem nélküli nyelvekben nehezebb kimozdítani a rejtett férfiszempontú előfeltevéseket. A saját kutatásaim alapján messzemenően egyetértek Braun következtetésével, hiszen a grammatikai nem hiánya a magyarban korántsem egy nemsemlegesebb nyelvnek a jele.

Úgy tűnik, az egyetlen módja annak, hogy hatással legyünk arra, ami egyfajta szimbolikus nyelvi jóváhagyási aktusnak tűnik, az, ha a nőnemet tesszük meg alapértelmezett szóalagnak, legalábbis a hivatalos dokumentumokban, ahogy ezt 2013-ban két német egyetem, a potsdami és a lipcsei, meg is tette. Ők számúzték a hivatalos iratokból az olyan általános jelentésű hímnemű szavakat, mint a *Professor* és a nőnemű *Professorin*mal helyettesítették, mondván, hogy az indoklás, mely szerint a hímnem használata a nőkre is vonatkozik, nem tűnt kellőképpen inkluzív értelműnek, ezért ideje visszajára fordítani a kellemetlen helyzetet (Wilder 2013).

Az angol kéziratból fordította Horváth Györgyi

Hivatkozott irodalom

- Balogh, Andrea. 2011. "Kinging in Hungarian lesbian culture." *Journal of Lesbian Studies* 15.3, 299-310.
- Bartus. László. 2013. "Orbán és a németek." *Amerikai népszava* nepszava.com [accessed May 15, 2014].
- Bernáth, Béla. 1987. "A szerelem képes nyelve: a favágás és a szerelemfákról." In Hoppál Mihály és Szepes Erika (szerk.) *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*. Budapest: Szépirodalmi, 40-63.
- Berndt, Heine, & Nomachi Motoki. 2010. "[Is Europe a Linguistic Area?](#)" In Nomachi Motoki (ed.) *Grammaticalization in Slavic Languages*. Hokaido: Hokaido University, 1-26.
- Barát, Erzsébet. 2005. "The 'terrorist feminist.' Strategies of gatekeeping in the Hungarian printed media." In Michele Lazar (ed.) *Feminist Critical Discourse Analysis*. London: Palgrave, 205-228.
- _____. 2011. "Queer in Hungary: Hate speech regulation. Queering the speech/conduct binary." *Queer in Europe: Contemporary Case Studies*. London: Ashgate, 85-98.
- _____. 2012. "Queering the intersection of legislative, religious, and higher educational exclusion: Revisiting the First Case of collective LGBT litigation in Hungary." In Katharina M. Wiedlack & Sushila Mesquita (eds) *Transport of Queer Theory*. Vienna: Zaglossus, 81-95.
- Barát, Erzsébet, & Klára Sándor, eds. 2007. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban (Nyelv, ideológia, media, vol. 1)*. Szeged: JATE Press.

- Bokale, Paola. 2013. "The interaction between morphology and pragmatics in Polish." *Orbis Linguarum* 1, 19-31.
- Borgos Anna & Szilágyi Judit. 2011. *Női írók és író nők: irodalmi szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran.
- Boyadzchieva, Ellie. 2013. "Gender in English and Some Slavic Languages." *Orbis linguarum* 1, 40-47.
- Braun, Friederike. 1997. "Making men out of people. The MAN principle in translating genderless forms." *Communicating Gender in Context*. Eds. Helga Kotthoff and Ruth Wodak. Amsterdam: John Benjamins, 3-29.
- _____. 2001. "Turkish: the communication of gender in Turkish." In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (eds) *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (Vol. 1). Amsterdam: John Benjamins, 283-310.
- Bunzl, Matti. 2000. "Inverted appellation and discursive gender insubordination: an Austrian case study in gay male conversation." *Discourse and Society* 11.2, 207-236.
- Caldas-Coulthardt, Carmen Rose, & Rosamund Moon 2010. "Curvy, hunky, kinky: using corpora as tools for critical analysis." *Discourse & Society* 21.2, 99-133.
- Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. New York: Routledge.
- Dede Éva. 2005. 04. "["Nő, hölgy, lány, csaj. A nők megnevezése a mai magyar társkereső hirdetésekben"](#)". *Napkeut.hu*.
- Domonkosi Ágnes. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Nyelvtudományi Intézet.
- Dömötör, Adrienne. 2006. "A nyelvújítás [Language reform]." In Ferenc Kiefer (szerk) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 385-400.
- Engelberg, Mila. 2002. "The communication of gender in Finnish." In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (eds) *Gender across languages. The Linguistic representation of women and men*, Vol. 2. Amsterdam: John Benjamins, 109-132.
- Everett, Caleb. 2011. "Gendered pronouns and thought: the ligature between epicene pronouns and a more neutral gender perception." *Gender and Language* 5.1, 133-152.

- Fercsik Erzsébet. 2010. "Traditional and modern forms of naming of Hungarian women." *Atti del XII. Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche, Pisa, 28 agosto-4 settembre 2005*. Vol. 4, 131-140.
- Fercsik, Erzsébet. 2012. "Házassági név és identitás – a házasság nők önjelölő névhasználatára egy internetes közösségi oldalon." In Géza Balázs & Ágnes Veszelszki (szerk) *Nyelvészkultúra-kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 314-318.
- Gal, Susan. 1978. "Peasant men can't get wives: language change and sex roles in a bilingual community." *Language in Society* 7.1, 1-6.
- Gocsál, Ákos & Huszár Ágnes. 2008. "Die etwas andere Stimme. Unterschiede in der Aussprache von Männer und Frauen." In Erika Kegyes & Ágnes Hussar (szerk) *Genderbilder aus Ungarn. Ergebnisse ungarischer Genderforschung*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 63-72.
- Graham, Alan et al. 2012. "Gender representation in different languages and grammatical marking on pronouns: when beauticians, musicians and mechanics remain men." *Discourse Processes* 49.6, 481-500.
- Hamilton, Laura, Claudia Geist, & Brian Powell. 2011. "Mapping gender attitudes with views toward marital name change." *Gender and Society* 25, 145-175.
- Heise, Elke. 2000. "Sind Frauen mitgemeint? Eine empirische Untersuchung zum Verständnis des generischen Masculinums und seine Alternativen." *Sprache und Kognition* 19.1-2, 3-13.
- Hellinger, Marlis. 1990. *Kontrastive Feministische Linguistik. Mechanismen Sprachlicher Diskriminierung im Deutschen und Englischen*. München: Huebner.
- Hellinger, Marlis & Christine Bierbach. 1993. *Eine Sprache für beide Geschlechter: Richtlinien für nicht-sexistischen Sprachgebrauch*. Bonn: Deutsche UNESCO-Kommission.
- Hellinger, Marlis & Hadumod Bussman. 2002. "Editors' Introduction." In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (eds) *Gender across languages. The linguistic representation of women and men*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins, 1-25.
- Hellinger, Marlis & Hadumod Bussmann, eds. 2001/2002/2002. *Gender Across Languages. The Linguistic Representation of Women and Men*. 3 vols. Amsterdam: John Benjamins.

- Horváth Péter Iván. 2011. 03. 15. [„Szónemesítés”](#) [(Ny)elvi kérdések 54.]. *e-nyelv Magazin*.
- Hulej, Emese. 2011. 08. 03. [„Séfasszony, gratulálunk!”](#) *NŐK LAPJA café* (accessed 2014.05.18).
- Huszár Ágnes. 2011. *A nő terei*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Inoue, Miyako. 2002. “Gender, language, and modernity: towards an effective history of Japanese women’s language.” *American Ethnologist* 29.2: 392-422.
- Irmen, Lisa & Jochen Knoll. 1999. “On the use of the grammatical gender in anaphoric pronouns in German. A comparison between Finns and Germans.” *Sprache und Kognition* 18.304, 123-135.
- Irmen, Lisa & Julia Kurovskaja. 2010. “On the semantic content of grammatical gender and its impact on the representation of human referents.” *Experimental Psycholinguistics* 57.5, 367-375.
- Kálmán László. 2013. 01. 14. [„Az olvasónők és nyelvésznők dilemmája.”](#) *Nyelv és Tudomány*. Weboldal.
- Kegyés, Erika. 2004. “Wahrheitsgehalt der Geschlechterstereotype am Beispiel ungarischer Sprichwörter.” In Ferenc Lendvai (szerk.) *Publicationes universitatis miskolciensis. Sectio philosophica. Tomus IX, fasciculus 2*. Miskolc: Typographia Universitatis, 137-164.
- Kegyésné Szekeres Erika. 2006. “Sprachlicher Sexismus und Sprachliches Gender Mainstreaming im Fokus der europäischen Sprachpolitik.” *European Integration Studies* 4.2, 24-44.
- _____. 2007. „Nyelvi szexizmus és szexista nyelvhasználat a magyar nyelvben.” In Kegyésné Szekeres Erika & Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 91-100.
- _____. 2007. „A nő és az asszony lexemáink fogalomtörténeti vizsgálata. In Erzsébet Barát & Klara Sándor (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATE, 219-234.
- Kegyés Erika & Ágnes Huszár, szerk. 2008. *Genderbilder aus Ungarn. Ergebnisse ungarischen Genderforschung*. Hamburg: Verlag Dr. Kováč.
- _____. 2008. “Sexusgrammatik und Gendersemantik. Ausdrucksformen des Geschlechts im Ungarischen.” In Erika

- Kegyés & Ágnes Hussar (szerk.) *Genderbilder aus Ungarn. Ergebnisse ungarischen Genderforschung*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 73-90.
- Kennison, Sheila M. & Jessie L. Trofe. 2003. "Comprehending pronouns: a role for word-specific gender stereotype information." *Journal of Psycholinguistic Research* 32.2, 355-378.
- Kiss, Jenő. 2009. [„Kazinczy, az Akadémia és a magyar nyelv ügye.”](#) *Magyar nyelv* 103.3, 257-262 (accessed 2014.05.18).
- Koniuszaniec, Gabriel & Hanka Blaszkowska. 2003. "Language and gender in Polish." In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (szerk.) *Gender across languages. The linguistic representation of women and men*, Vol. 3. Amsterdam: John Benjamins, 259-285.
- Laakso, Johanna. 2005. *Our otherness. Finno-ugrian approaches to women's studies, or vice versa*. Wien: LIT Verlag.
- Lafferton Emese. 2007. "The Magyar moustache: the face of Hungarian state formation, 1867-1919." *Studies in the History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 38, 706-736.
- Lehečková, Helena. 2003. [„Slavonic versus Finno-ugric languages: on missing categories in grammar and cognition.”](#) *Glossos* (Summer) 4, 1-16.
- Lévy-Willard, Annette. 2013. 10. 11. [„Ce n'est pas aux femmes de disparaître de l'espace public.”](#) *Libération* (accessed 2014.05.15).
- Loránd, Zsófia. 2005. "Találkoztam már katona hölgyel is..." A nemek megjelenítése politikai szövegekben Magyarországon." In Erzsébet Barát & Klára Sándor (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: Jatepress, 67-76.
- Margalits, Ede. 1897. *Magyar közmondások és közmonáásszerű szólások*. Budapest: Kókai Lajos.
- Maxwell, Alexander. 2008. "‘Der schöner, magyar, schnurbärtiger, bärtiger Mann’: Nationalisierter Gesichtshaare in Ungarn im 19. Jahrhundert." In Birgit Haas (szerk.) *Haare zwischen Fiktion und Realität: Interdisziplinäre Untersuchungen zur Wahrnehmung der Haare*. Münster: LIT, 180-204.
- _____. 2012. [„Tobacco as cultural signifier: a cultural history of masculinity and nationality in Habsburg Hungary.”](#) *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5.

- Misad, Katalin. 2012. [“The characteristics of women’s names in Slovakia.”](#) *AHEA: E-Journal of the American Hungarian Educator’s Association* 5.
- Motschenbacher, Heiko. 2010. *Language, gender and sexual identity*. Amsterdam: John Benjamins.
- Mühlerhäusler, Peter & Rom Harré. 1990. “He, she, or it: the enigma of grammar and gender.” In Peter Mühlerhäusler & Rom Harré (szerk.) *Pronouns and people: the linguistic construction of social and personal identity*. Oxford: Basil Blackwell, 228-247.
- Nagy Marcell & Viviana Patti. 2006. “Lexical gender in Hungarian: reflections of social structures in an electronic corpus.” In Eva Maria Thüne, Simona Leonardi, & Carla Bazzanella (szerk.) *Gender, language and new literacy*. New York: Continuum Press, 182-195.
- Origo. 2013. 07. 16. [“Jó hirt küldött Orbán Viktor.”](#) *Origo.hu* (accessed 2014.05.15).
- Paczolay, Gyula. 1991. [750 magyar közmondás. 750 ungrische Sprichwörter und Redewendungen.](#) *Magyar Elektronikus Könyvtár* (accessed 2014.05.15).
- Perissinotto, Giorgio. 1983. “Spanish hombre: generic or specific?” *Hispania* 66.4, 581-586.
- Pete István. 2000. “Férfinyelv-e a magyar?” *Magyar Nyelvőr* 124, 198-115.
- Prewitt-Freilino, Jennifer L. J. Andrew Caswell, & Emmi K. Laakso. 2012. “The gendering of language: a comparison of gender equality in countries with gendered, natural gender, and genderless languages.” *Sex Roles* 66, 268-81.
- Pusch, Luise F. 1984. *Das Deutsche als Männersprache*. Berlin: Suhrkamp.
- Raátz Judit. 2008. “Geschlechtsstereotype im Ungarischen Vornamenschatz.” In Erika Kegyes & Ágnes Hussar (szerk.) *Genderbilder aus Ungarn. Ergebnisse ungarischen Genderforschung*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 117-30.
- _____. 2011. “Nick as self-attributed name.” *Nouvelle revue d’onomastique* 53, 181-207.
- Rácz Péter, és András Shepác. 2013. “The perception of high frequency sibilants in Hungarian male speech.” *Acta linguistica Hungarica* 60.4, 457-468.
- Radics Viktória. 2007. 07.03. [“Tyúkpasztás angyalhajsza. Lovas Ildikó: Spanyol menyasszony. Lány. Regény.”](#) *Litera: az irodalmi portal* (accessed May 17, 2014).

- Romaine, Suzanne. 1997. "Gender, Grammar, and the Space in Between." In Helga Kotthoff & Ruth Wodak (szerk.) *Communicating Gender in Context*. Amsterdam: John Benjamins, 52-76. (Repr. Susan Romaine. 1999. *Communicating Gender*. Mahwah: Erlbaum, 65-90.)
- Sa'ar, Amalia. 2007. "Masculine Talk: On the Subconscious Use of Masculine Linguistic Forms Among Hebrew- and Arabic-Speaking Women in Israel." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 32.2 (Winter), 405-429.
- Sabatini, Alma. 1985. "Occupational Titles in Italian: Changing the Sexist Usage." In Marlis Hellingerd (szerk.) *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 64-75.
- Sándor Klára. 2008. "Women and the language of Hungarian politics." In Johanna Laakso (szerk.) *Frau und Nation: Woman and Nation*. Vienna: Lit Verlag, 74-83.
- Schleicher, Nora. 2011. "Women Managers Communicating Gender in Hungary." In Steven Tötösy de Zepetnek & Louise O. Vasvári (szerk.) *Comparative Hungarian Cultural Studies*. West Lafayette: Purdue University Press, 232-46.
- Shibamoto-Smith, Janet S. 2003. "Gendered structures in Japanese." In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (szerk.) *Gender across languages. The linguistic representation of women and men*, Vol. 3. Amsterdam: John Benjamins, 201-225.
- Sólyom, Erika. 2011. "Linguistic Address Systems in Post-1989 Hungarian Urban Discourse." In Steven Tötösy de Zepetnek & Louise O. Vasvári (szerk.) *Comparative Hungarian Cultural Studies*. West Lafayette: Purdue University Press, 284-295.
- Soukup, Ilona. 2009. "Die europäische Sprachpolitik und Ihre Wirkung auf Ungarn." *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik* 8, 1-22.
- Tainio, Liisa. 2006. "Gender in Finnish language use: equal, unequal and/or queer?" *Wiener elektronische Beiträge des Institut für Finno-Ugristik* 5, 1-19.
- Tóth Edina. 2005. "A társadalmi nem megjelenési formái a magyar nyelvben". Előadásszöveg a Szegedi Tudományegyetemen.
- Vasvári, Louise O. 2005. "'Buon cavallo e mal cavallo vuole sprone, e buona femina e mala femina vuol bastone': medieval cultural fictions of wife battering." In Albrecht Classen (szerk.) *Love, Marriage, and*

Transgression in Medieval and Early Modern Literature.. Leiden: Brill, 313-316. Magyarul: „[„Buon cavallo e mal cavallo vuole sprone, e buona femina e mala femina vuol bastone”: A feleségbántalmazás középkori irodalmi reprezentációi.](#)” *Palimpszeszt* 21 (2004).

_____. 2006. [“Queer theory and discourses of desire.”](#) *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 8.1.

_____. 2011. [“Grammatical gender trouble and Hungarian gender\[lessness\]: Pt I. Comparative linguistic gender.”](#) *AHEA E-Journal* vol. 4 (accessed May 17, 2014).

_____. 2014. “Hungarian: Doing Gender in a Genderless Language.” In Marlis Hellinger & Heiko Motschenbacher (szerk.) *Gender Across Languages* 4. Amsterdam: John Benjamins (megjelenés előtt).

Wilder, Charly. 2013. [“Ladies First:” German Universities Edit Out Gender Bias.](#)” *Spiegel Online International* 05 July 2013 (accessed 2014.05.18).

Wittig, Monique. 1992. “The Mark of Gender.” In *The Straight Mind and Other Essays*. Boston: Beacon Press, 76-89.

Zhang, Hong Z. 2002. “Reality and representation: social control and gender relations in Mandarin Chinese proverbs.” In Marlis Hellinger & Hadumod Bussmann (szerk.) *Gender across languages. The linguistic representation of women and men*, Vol. Amsterdam: John Benjamins, 731-780.